

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
PRÁVNICKÁ FAKULTA

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2010

Štěpánka Čechová

Univerzita Palackého v Olomouci
Právnická fakulta
Katedra politologie a společenských věd

Vývoj a struktura totalitních ideologií

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. et Mgr. Pavel Hlavinka, Ph.D.

Vypracovala: Bc. Štěpánka Čechová

Studijní program: N6701 Politologie

Studijní obor: Evropská studia se zaměřením na evropské právo

Olomouc 2010

Já, níže podepsaná Štěpánka Čechová, autorka diplomové práce na téma:

Vývoj a struktura totalitních ideologií,

kteřá je literárním dílem ve smyslu zákona č. 121/2000 Sb., dávám tímto jako subjekt údajů svůj souhlas ve smyslu § 4 písm. e) zákona č. 101/2000 Sb., správci:

Univerzita Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, Olomouc 771 47,
Česká republika

k zpracování osobních údajů v rozsahu: jméno a příjmení v informačním systému, a to včetně zařazení do katalogů, a dále k zpřístupnění jména a příjmení v katalogích a informačních systémech UP, a to včetně neadresného zpřístupnění pomocí metod dálkového přístupu. Údaje mohou být takto zpřístupněny uživatelům služeb Univerzity Palackého. Realizace zpřístupnění zajišťuje ke dni tohoto prohlášení vnitřní složka UP, která se nazývá Informační centrum UP.

Souhlas se poskytuje na dobu ochrany autorského díla podle zákona č. 121/2000 Sb.

Prohlašuji, že moje osobní údaje výše uvedené jsou pravdivé.

Prohlašuji tímto, že jsem diplomovou práci na téma „Vývoj a struktura totalitních ideologií“ vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 13. 1. 2010

.....

Na tomto místě bych chtěla moc poděkovat vedoucímu své diplomové práce doc. PhDr. et Mgr. Pavlu Hlavinkovi, Ph.D. za jeho pomoc, ochotu a vstřícnost.

OBSAH

Úvod	1
1 Základní pojmy: ideologie, totalitní ideologie, režim totalitní	4
1.1 Co je to ideologie?	4
1.2 Totalitní ideologie	7
1.3 Režim totalitní	9
1.4 Režim autoritativní.....	11
2 Totalitarismus a názory na něj	13
2.1 H. Arendtová, G. Sartori, J. J. Linz: totalitarismus jako fenomén 20. století.....	13
2.2 V. Čermák, K. R. Popper, J. L. Talmon: totalitní myšlení je zakořeněno v lidstvu odedávna.....	14
3 Kořeny totalitního myšlení v klasických dílech filosofické literatury...	18
3.1 Platón a jeho totalitní myšlenky.....	18
3.2 Vize ideální společnosti v díle T. Mora	21
3.3 Zřízení ideálního uspořádání podle dalších vybraných autorů	26
3.3.1 T. Campanella a jeho Sluneční stát	26
3.3.2 J. A. Komenský a představa nápravy celé společnosti	27
3.3.3 J. J. Rousseau a společenská smlouva	28
3.3.4 K. Marx a beztřídní společnost.....	30
4 Totalitní ideologie: komunismus a fašismus (nacismus)	36
4.1 Komunismus	36
4.1.1 Socialismus, komunismus, leninismus a stalinismus.....	36
4.1.2 Ideové prvky komunismu	40
4.2 Fašismus/nacismus.....	43
4.2.1 Historické podhoubí fašismu – proč a kdy vznikl?	43
4.2.2 Vývoj fašismu	46
4.2.3 Ideové prvky fašismu a nacismu	47
5 Shrnutí a porovnání faktů	63

5.1 Porovnání aspektů italského fašismu a německého nacionálního socialismu.....	63
5.2 Rozdíly mezi fašismem a komunismem.....	65
Závěr.....	68
Použité zdroje	72

Úvod

V dnešní moderní (pro některé již postmoderní) době jsme neustále svědky toho, čemu se říká konzum. Mnohdy je nám přímo vnucován názor, že jediné, co hýbe světem, jsou peníze. Proto je tak těžké si uvědomit, jak velkou váhu má samotná idea. Ideologie jakožto soubor různých myšlenek, které se snaží apelovat na nejniternější struny uvnitř mysli každého člověka, mohou dosahovat až netušené schopnosti manipulace. Jako takové nám nastavují optiku, skrze kterou můžeme veškeré dění kolem nás chápat zcela diametrálně. Ukazuje nám nový způsob, jak věci vnímat či jaký mají smysl. A přitom dějiny nejsou ničím jiným než dějinami ideologií a odlišných diskurzů. Zdá se však, že ideologie, které nazýváme totalitními, mají v sobě ještě něco navíc, co z nich dělá cosi výjimečného. Jde o jisté snoubení pocitů bázně i fascinace, protože v sobě obsahují vždy revoluční a velmi silné myšlenky. Ideologie fašismu a komunismu jsou tím, co zanechalo ve 20. století ve svých důsledcích bezesporu nejvýraznější otisk. Touto „památkou“ byly válkou zbědované země, miliony zmařených životů a mnoho nezodpovězených otázek.

Tématem mé diplomové práce je „Vývoj a struktura totalitních ideologií“ a budu se v ní zabývat tím, co totalitní ideologie nejvíce ovlivnilo, odkud vzešly a co je jejich obsahem. Tento námět jsem si vybrala především proto, že i přes existenci mnoha publikací, které se jevu totalitního myšlení věnují, jsem nenašla žádnou, která by dostatečně a kompaktně shrnula to, o co se pokusím já. Proto se domnívám, že by moje práce mohla být přínosem do problematiky.

Tato diplomová práce si neklade za cíl detailně popisovat všechny historické jevy a události, budou však zakomponovány do textu, aby lépe přiblížily souvislosti, ve kterých se zmiňované procesy udály. Stejně tak se nebudu snažit, hlavně s ohledem na stanovený rozsah práce, postihnout všechny totalitní režimy, které se ideově inspirovaly komunismem či fašismem (Čína za Mao Ce-tunga, frankistické Španělsko, Japonské císařství). Budu se soustředit

hlavně na Mussoliniho Itálii, Německo za vlády Hitlera a Sovětské Rusko za Lenina a Stalina, a především na jejich ideologie.

V práci bude použit empiricko-analytický přístup, konkrétně metoda dedukce. Na základě zjištěných skutečností se pokusím vyvodit jednoznačnou odpověď na stanovené otázky. Primárně chci zodpovědět to, jestli je totalitní myšlení ve společnosti něčím zcela novým, typickým pro novodobé dějiny 20. století, nebo jestli se tyto myšlenky objevovaly již dříve v historii. Dále budu hledat kořeny jednotlivých totalitních myšlenek, odkud se vzaly, jak jsou staré, u koho se objevovaly. Zaměřím se i na filosofické ideje, kterými byly vybrané totalitní ideologie inspirovány, a zjistím, do jaké míry byly použity, překrouceny nebo správně interpretovány. A pokud nebyly použity jen filosofické myšlenky, kde se vzaly ostatní ideologické aspekty, kdo a proč je do ideologií zakomponoval? Jaké historické skutečnosti vedly k propuknutí totalitních režimů? Jak se od sebe jednotlivé totalitní ideologie liší a v čem jsou si naopak podobné? Odpovědi na tyto otázky budu hledat na základě analýzy vybraných klasických děl filosofických myslitelů, politických teoretiků a sociálních vědců. Využívat budu jak primárních, tak sekundárních literárních zdrojů, částečně i cizojazyčných, časopiseckých a internetových.

Má práce bude členěna do pěti větších kapitol, z nichž první by měla obecně uvést do problému totalitních ideologií, totalitních režimů a vysvětlit pojem ideologie jako takové. Shledávám to důležitým pro přesné určení později zkoumaných fenoménů a orientaci v problematice.

Ve druhé kapitole shrnu názory některých významných teoretiků na poli sociálních věd a přiblížím jejich náhled na totalitní ideologie. Díky tomuto výčtu se lépe seznámím s míněním a zajímavými postřehy některých autorů nad tímto tématem.

Třetí kapitola bude více podrobnější, jelikož se pustím do analýzy vybraných filosofických textů. V nich budu hledat stopy totalitních nebo v něčem revolučních myšlenek, které by mohly totalitní ideologie v lecčems inspirovat.

Nejpodrobněji se však zaměřím na dílo Karla Marxe, z něhož bych chtěla vyvodit ideologický základ komunismu.

Čtvrtá kapitola bude nejobsáhlejší, protože bude zaměřená primárně na ideologie komunismu a fašismu. Zde budu dopodrobna rozebírat jednotlivé ideologické aspekty, historické souvislosti s tím spjaté a zaměřím se i na autory, ke kterým ideologie sama oficiálně odkazuje jako na zdroje hlavních myšlenek.

V závěrečné kapitole provedu komparaci ideologií fašismu s komunismem a také italské verze fašismu s německou nacistickou odnoží. Porovnávat budu zejména ideologické aspekty přístupu: k ekonomice, řízení státu, vedoucímu představiteli a budoucím vyhlídkám země. Stranou by neměly zůstat ani myšlenkové kořeny, ke kterým se odvolávají, a to, proti komu jsou jednotlivé ideologie namířeny.

1 Základní pojmy: ideologie, totalitní ideologie, režim totalitní

Než se pustíme do zkoumání problému totalitních ideologií, je nezbytné, abychom si nejprve přiblížili některé pojmy. Jak později zjistíme, základní orientace v problematice bude klíčová. Upřesníme si, co si přesně představit pod slovem „ideologie“, „totalitní ideologie“ či jaký je rozdíl mezi nedemokratickým „režimem totalitním a autoritativním“.

1.1 Co je to ideologie?

Každý člověk, ať už si to uvědomuje nebo ne, je svým způsobem jakýsi „politický myslitel“. Zastává v životě určité hodnoty a ideje, kterým věří a snaží se je dodržovat. Některé si osvojuje během postupujících let a životních zkušeností, jiné může převzít za své na základě výchovy rodiny či státu. Běžně se v našem slovníku objevují slova jako svoboda, rovnost, práva, liberální, komunistický atd. Stejně jako jsou ale tato slova rozšířená, jsou i různě chápána a každý v nich může spatřovat něco trochu odlišného.¹

Vezměme si takovou „svobodu“. Je všeobecně známo, co si pod tímto pojmem máme zhruba představovat, ale naplnění svobody může být v různých režimech a dobách jinak chápáno. Jinak si svobodu představují anarchisté a jinak liberálové, svoboda tisku v demokratickém režimu je v praxi rozhodně jiná, než v režimu komunistickém. Stejně tak i k „rovnosti“ se dá přistupovat odlišně. Napadají nás pak otázky jako: kdo by si měl být všechno rovný, podle jakých kritérií, za jakých okolností a na co všechno by se měla rovnost vztahovat a proč...? A jak se na rovnost dívají socialisté a jak konzervativci?

Politické ideje a přístup k nim jsou odrazem tisíciletého vývoje společnosti. Rodily se postupně jako reakce na jisté klíčové události a etapy v dějinách lidstva. Nebyly vždy jen odrazem zájmů a ambicí jednotlivců, ale snažily se i inspirovat politické jednání a podílet se na utváření každodenního

---

¹ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 19.

života. Každá z těchto politických idejí se zrodila díky určité sociální či dějinné situaci, která nastala. Existovala pak nutnost se s daným stavem vyrovnat či jej změnit.²

Samotné ideje a ideologie pak měly ambice představit svět a jeho fungování v jiném světle, než byl doposud chápán, a vysvětlit, proč se tyto dějinné zvraty udály. Na základě představené optiky pak navrhovaly jistá řešení a povahu politického systému. Další úlohu idejí a ideologií můžeme spatřovat i ve schopnosti myšlenkově propojit a sjednotit určité sociální skupiny, které sdílejí podobné hodnoty.³

Když už jsme zmínili pojem ideologie, pojdme si ho představit blíže a vysvětlit, co si pod ním představit. A. Heywood ideologii chápe jako soubor idejí, které slouží jako základ k politickému postupu, který má stávající systém zachovat nebo zvrátit. Každá ideologie tedy obvykle přináší zhodnocení stávajícího uspořádání, většinou v podobě tzv. „světového názoru“, přichází s vizí žádoucí budoucnosti a „dobré společnosti“ a předkládá, jak by se k této změně mělo dojít.⁴ Jelikož ale existuje mnoho definic ideologie, uveďme si ještě jednu z encyklopedie Larousse, která ji interpretuje jako „systém idejí, názorů, tvořících politickou nebo sociální doktrínu, která inspiruje činnost vlád, stran, sociálních tříd...“.⁵

Jak tedy můžeme posoudit, každá definice je trochu jiná, ale podstatu mají podobnou. Ideologie přináší celkový pohled na svět a má jakýsi emocionální charakter – vyjadřuje sympatie či nenávisť a artikuluje poznatky a názory.⁶

Součástí ideologického vnímání okolního světa mohou být nejenom propracované koncepce, ale i neurčité představy. Mohou mít mnohdy

---

² Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 20-21.

³ Odtud pak pramení důvod, proč se liberalismus pojil převážně se střední třídou a socialismus s třídou dělnickou.

⁴ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 29-30.

⁵ Prokop, V., Lupták, M.: *Politické ideologie a teorie v dějinách*, s. 15.

⁶ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 30-31.

nesystematickou podobu a být jen souborem neprovázaných hodnot, symbolů a obrazů, které v sobě nesou část z historické praxe či zkušenosti. Ukazuje se tedy, že proto, aby byla ideologie pro lidi atraktivní a byli schopni se s ní ztotožnit, nemusí mít nutně teoreticky brilantně propracovanou podobu.⁷

Ideologie je ale nejen souborem politických idejí neboli –ismů, ale nese v sobě v poslední době i pejorativní nádech ve smyslu dogmatický či extrémní. Může za to spojování pojmu ideologie především s nedemokratickými režimy 20. století.⁸

Pokud ale máme mluvit o ideologii v její základní, ničím emocionálně nezabarvené podobě, pak ideologie je:

- soubor politických idejí orientovaných na jednání, ideje vládnoucí třídy, světový názor určité skupiny či třídy – artikuluje zájmy těchto společenských skupin
- obvykle šíří mezi utiskovanými a vykořisťovaným falešné vědomí a snaží se jednotlivce zařadit do sociálního kontextu kurčitému kolektivu a vyvolat v něm tak pocit sounáležitosti
- abstraktní a utříděný soubor idejí používaných k legitimaci politického systému či režimu
- vytváří rámeček či jazyk určitého politického diskursu
- na fundamentální úrovni se podobá politickým filosofiím
- na operativní úrovni nabývá podoby širokých politických hnutí⁹
- všeobecná doktrína nárokuje si monopol na pravdu - tento nárok se snaží podpořit svým vědeckým charakterem - kombinuje vědecký přístup s filosofií, odtud i přípona *-logie*, která je jinak příznačná pro ostatní vědní disciplíny¹⁰

---

⁷ Prokop, V., Lupták, M.: Politické ideologie a teorie v dějinách, s. 16.

⁸ Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, s. 96.

⁹ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 23, 31.

¹⁰ Šaradín, P.: Historické proměny pojmu ideologie, s. 89.

1.2 Totalitní ideologie

Jak už bylo výše řečeno, pojem ideologie je dnes vnímán hlavně ve své negativní podobě. Je chápán jako prostředek manipulace a nejčastěji spojován s fungováním nedemokratických režimů. Tato práce se bude soustředit především na dva z –ismů: na komunismus a fašismus (a jeho německou podobu nacismus). Tyto dvě ideologie, na rozdíl od ostatních, patří do skupiny totalitních, někdy též označovaných jako totalitarismy.

Pojem totální lze přeložit jako celkový či úplně zahrnující¹¹ – totalitní ideologie tudíž aspirují na to, aby kompletně postihly či ovládly život společnosti. Pokud jde ale o pojem samotný, musíme si na tomto místě uvědomit, že je v současnosti značně nadužíván. Dost často se setkáváme s tím, že se dosazuje např. v médiích, za jakékoliv projevy nedemokratičnosti, a to jen z toho důvodu, protože je to pro příjemce obsahu daleko pochopitelnější a autorům to ulehčuje situaci. Při vyslovení termínu „totalita“ se totiž každému vybaví nepříjemné asociace.¹² Proto si později uvedeme i rozdíly, které od sebe odlišují režim totalitní a autoritativní.

Za vznikem totalitních ideologií stáli mnohdy intelektuálové či pseudointelektuálové, ač to kolikrát neměli v úmyslu.¹³ Jejich myšlenky byly zveřejňovány v psané podobě a jejich dílo se následně stávalo pro danou ideologii kultovním, ne-li přímo posvátným.¹⁴ K této knize pak bylo záhodno se při jakýchkoliv pochybnostech obracet a sehrávala důležitou úlohu při formování jakýchsi vědeckých podkladů pro nový světonázor. Totalitní ideologie mají

---

¹¹ kol. autorů a konzultantů Encyklopedického domu: *Slovník cizích slov*, s. 343.

¹² Netolický, P.: *Malé zamyšlení nad totalitarismem* [online] (citováno 5. 12. 2009), dostupný z: <http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/43-male-zamysleni-nad-totalitarismem.html>

¹³ viz diskutabilní úmysl K. Marxe položit ekonomickými teoriemi v *Kapitálu* základ pozdějšího komunistického hnutí v Rusku či F. Nietzscheho ovlivnit fašismus svými filosofickými myšlenkami o „vůli k moci“ v díle *Tak pravil Zarathustra*.

¹⁴ Jako příklad takového zbožštění knihy se dá uvést *Mein Kampf* nebo *Manifest komunistické strany*.

v sobě určitý nádech atraktivity, a to hlavně z toho důvodu, že předkládají nějakou utopistickou vizi, která má v budoucnosti vyřešit všechny problémy, které jsou pro společnost palčivými. Ukazuje zároveň, jak mají brzké lepší zítřky vypadat, čímž se relativně snadno šíří mezi masami. Tato skutečnost nám jasně dokládá fakt, proč se totalitní režimy, jako byl sovětský komunismus a německý nacismus s italským fašismem, rozmohli v dobách sociálních nepokojů a ekonomických krizí. Co je ale rovněž pro totalitní ideologie příznačné, k dosažení onoho „ráje na zemi“ je nutno se vždy zbavit nevhodné společenské skupiny či třídy.¹⁵ Likvidací těchto vykořisťovatelů se dosáhne slíbené harmonie a utlačovaná třída či národ teprve pak dosáhnou vytouženého postavení – ne však rovnocenného, ale přímo nadřazeného. Základním rysem totalitarismu je tedy vše zahrnující kontrola veřejné společnosti i soukromého života jednotlivce, která jde ruku v ruce s prolínající se všudypřítomnou ideologizací.¹⁶

Totalitní režimy jsou pak vnímány jako ideální protipól k demokracii, jak to definoval R. A. Dahl, který se zabýval formami státu. Ten také zastával názor, že nedemokratický panovník či vládnoucí třída se obvykle ospravedlňuje velmi starým a léty osvědčeným tvrzením, že většina lidí se stejně není schopna podílet na správě státu, a proto je v jejím vlastním zájmu, když přenechá takovou složitou věc nějaké privilegované elitě, nebo jen jedné osobě. V praxi ale většinou jen takové argumenty nestačí, a tak se tito vládci mnohdy uchylují k použití násilí¹⁷, což je jeden z atributů totalitního uspořádání.

Další, kdo přispěl do rozšíření terminologie v tomto ohledu, byl G. Sartori, který se snažil rozlišit pojmy totalitarismus a totalitní režim. První ze jmenovaných definoval jako ideální bod, druhý jako jeho konkrétní originální podobu, která se snaží ideální bod naplnit, většinou se jí to ale z různých důvodů

---

¹⁵ Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů* s. 96-97.

¹⁶ Hořánková, K.: *Totalitní pokušení – stín demokracie* [online] (citováno 5. 12. 2009), dostupný z: <http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/111-totalitni-pokuseni-stin-demokracie.html>

¹⁷ Dahl, R. A.: *O demokracii*, s. 45.

nedaří. Totalitní režimy pak ještě dále třídil podle vývojové etapy, ve které se nacházely.¹⁸

Po zkušenostech s nedemokratickými režimy 20. století, se mnoho politologů začalo zajímat o jejich klasifikaci, a tyto byly dále podle nejrůznějších kritérií a znaků členěny do dvou hlavních větví: na systémy totalitní a autoritativní. Pojďme si je nyní ve zkratce představit.

1.3 Režim totalitní

Podrobnější charakteristiky totalitarismu se chopila v polovině padesátých let dvacátého století dvojice politologů C. J. Friedrich a Z. Brzezinski, kteří pojímali totalitní systém jako nový fenomén v dějinách. Jeho základním prvkem je podle nich bezprecedentní míra kontroly nad atomizovanou společností. Při definici totalitního systému vycházeli z analýzy komunistického a fašistického režimu. Na základě těchto poznatků definovali šest hlavních rysů totalitního režimu:

Existence jediné oficiální ideologie, kterou musí společnost bezmezně přijmout, a kterou používá vládnoucí vrstva k odůvodnění svých nároků na výkon moci.

Všechn politický i společenský život zcela ovládá jediná masová politická strana, nejmocnějším člověkem ve státě je šéf této strany¹⁹, existuje tzv. ústřední výbor²⁰ a pojetí práva a spravedlnosti je podřízeno stranickému zájmu.

Vládce či strana mají absolutní monopol na kontrolu armády.

Prostředky masové komunikace, jako jsou tisk, rozhlas či televize, jsou zcela kontrolovány.

---

¹⁸ Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, s. 23.

¹⁹ V komunistických režimech to zpravidla bývá první či generální tajemník ústředního výboru strany.

²⁰ Ten má fakticky kompetence vlády a její strukturu, která se v mnohém překrývá se strukturou jednotlivých vládních resortů.

Existuje propracovaný systém fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím tajné policie.²¹

Hospodářství podléhá centrálnímu řízení a plánování.²²

Odlišný postoj k tomuto fenoménu zaujala H. Arendtová, která na něj pohlížela spíše z pohledu ideologie a snahy přetvořit společnost.²³ Vládcové se podle ní nesoustředí pouze na výkon moci, ale chtějí též s pomocí ideologie²⁴ vytvořit „nového člověka“, který by byl zcela podřízen státostraně. Společnost je řízena jedinou politickou stranou v čele se zbožštělým vůdcem, která je nositelkou ideologie a teroru. Jedinci v této společnosti jsou izolováni a vykořeneáni z tradičních struktur. Arendtová zdůrazňovala teror, jako jeden ze znaků totalitního uspořádání, na rozdíl od G. Sartoriho, který na něj po zkušenostech s komunistickými režimy střední a východní Evropy nekladl už takový důraz.²⁵

Pro totalitární režim je tedy podstatná absolutní míra kontroly společnosti prostřednictvím politické sféry a jejích představitelů. Je zde zjevná snaha zlikvidovat všechny subsystemy společenství. Podle G. Sartoriho totalitní diktatura spojuje svou legitimitu s projektem „zdokonalení světa a jeho vykoupení z minulých i současných hříchů“, také staví své oprávnění na „filosofii služby nejvyššímu a absolutnímu dobru“. Pro totalitarismus je tedy podstatné určité chápání světa, a z toho vyplývající celková indoktrinace společnosti a kontrola informací, kterou provádějí reprezentanti režimu a vyhrazují si toto právo jen pro sebe.²⁶

---

²¹ Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, s. 35-37.

²² Tento atribut totalitního zřízení důkladněji zkoumá F. A. Hayek ve své knize *Cesta do otroctví* a tvrdí, že je to základní prvek, který využívají všechny totalitní moci bez rozdílu, protože tím mohou ovládat život společnosti.

²³ Arendtová, H.: *Původ totalitarismu I-III*, s. 473.

²⁴ Která zde plní spíše funkci náboženství.

²⁵ Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, s. 37-38.

²⁶ Říchová, B.: Přehled moderních politologických teorií, s. 237-238.

1.4 Režim autoritativní

Jedná se též o nedemokratický typ režimu, ale je značně odlišný od prvně zmiňovaného. Pojem autoritativní režim je odvozen od slova autorita, který je pro něj určující. G. Sartori za autoritářské režimy označuje ty, v nichž se můžeme setkat s určitou autoritou (tedy vedením), které neuznává svobodu. Tento politický režim využívá své autority k tomu, aby ponechal lidem jen minimální prostor ke svobodě.²⁷ Autorita je pak moc, která je přijímána, respektována a legitimizována. Je to forma moci, která vyrůstá ze spontánního uznání, a její účinnost vychází z toho, že je jí nasloucháno.²⁸

Vraťme se ale zpět k samotnému autoritativnímu režimu. Jedna z nejvíce uznávaných studií na toto téma je práce J. J. Linze ze šedesátých let o Španělsku.²⁹

Linze zde definuje autoritativní politické systémy jako systémy, které: povolují vyjadřování omezeného, a nikoliv odpovědného pluralismu postrádají vypracovanou a vůdčí ideologii nepraktikují intenzivní či extenzivní politickou mobilizaci (s výjimkou určitých fází vývoje)

moc, vykonávaná vůdcem, případně úzkou skupinou osob, má nepřiliš jasně, avšak zjištěitelně definované hranice.³⁰

Linze tvrdí, že pro autoritativní režim je typický omezený pluralismus, čímž se odlišuje od demokracie, ale zároveň také podotýká, že je to omezený monismus, čímž se zase odlišuje od totalitarismu. Autoritativní režim se sice též jako totalitarismus snaží o sladění politických, sociálních a kulturních struktur prostřednictvím kontroly jedné strany, ale tuto synchronizaci provádí jen v omezené míře. Nepodporuje parlamentní život a zakazuje politické strany, ale

---

²⁷ Říchová, B.: Přehled moderních politologických teorií, s. 238.

²⁸ Dvořáková, V., Kunc, J.: *O přechodech k demokracii*, s. 45.

²⁹ Jeho další obecnější práce se nazývaly *Totalitní a autoritativní režimy* (Totalitarian and Authoritarian Regimes) a *Zhroucení demokratických režimů* (The Breakdown of Democratic Regimes), která vznikala ve spolupráci s A. Stepanem.

³⁰ Říchová, B.: Přehled moderních politologických teorií, s. 238-239.

nedokáže vytvořit masovou stranu. Zakazuje též velké odborové federace, ale toleruje odbory. Kontroluje kulturní život a univerzity, ale nevyžaduje od všech akademických a kulturních činitelů ideologickou synchronizaci. Mimo sféru vlivu pak zůstávají rozsáhlejší prostory pro nesynchronizované subkultury, jako je například církev, případně i s její sítí laických organizací a humanitárního působení. Na závěr pak J. J. Linz podotýká, že autoritářský režim je daleko komplexnější a heterogennější než režim totalitní, a jak z jeho nitra, tak z vnějších subkultur vznikají zárodky politické opozice.³¹

Jaký je tedy rozdíl mezi totalitním a autoritativním režimem? Zatímco autoritativní režim částečně toleruje autonomii společenských struktur, úloha masové strany není tolik dominantní a je omezeně tolerována politická opozice, u totalitního zřízení o těchto věcech nemůže být vůbec řeč. Také vůdčí ideologie má u autoritativních režimů malou, nebo vůbec žádnou váhu, zatímco u totalitarismu je tomu naopak. Totalitarismus navíc kontroluje všechny aspekty života společnosti, vyvíjí masový teror, doléhající na celou společnost, vypořádává se s politickými protivníky prostřednictvím násilí, politicky mobilizuje obyvatele a snaží se o expanzi.³²

---

³¹ Dvořáková, V., Kunc, J.: *O přechodech k demokracii*, s. 50.

³² Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, s. 64.

2 Totalitarismus a názory na něj

Zvýšený zájem o totalitarismus se rozhořel mezi vědci společenských oborů hlavně ve druhé polovině 20. století. Podle názoru na to, jestli totalitní myšlení je nebo není přítomno v dějinách lidstva od začátku, se tyto filosofové a historici rozdělili do dvou skupin.

2.1 H. Arendtová, G. Sartori, J. J. Linz: totalitarismus jako fenomén 20. století

První ze skupin preferovala myšlenku, že společenské a technické podmínky tehdejších dob neumožnily tyranům ovládnout člověka a celou společnost zcela. Proto tvrdí, že totalitarismus v pravém slova smyslu je až „výmyslem“ 20. století. K těmto zastáncům patří již zmínění H. Arendtová, G. Sartori a J. J. Linz. Ti razili ideu, že totalitarismus se rozvíjí hlavně tam, kde je absence vnitřních vazeb, třídních struktur a lidé žijí izolované životy, což je typické až pro (post)moderní společnost. Pouze za takových podmínek je možné zcela proniknout do intimního života lidí díky různým technickým nástrojům (např. masová komunikace).³³

Pokud jde však o můj názor, nelze pohlížet na masovou komunikaci pouze negativně jako na prostředek manipulace s lidmi, i když připouštím, že může být k těmto účelům snadno zneužita.³⁴ Co se ale v poslední době ukazuje, může sloužit i opačně – jako strážce demokracie, svobodného názoru a volného přístupu k informacím. Nesporný vliv má hlavně internet, díky němuž se mohou lidé nespokojení s režimem ve své zemi sdružovat do různých opozičních hnutí, snáze se mezi sebou domlouvat a vyměňovat si informace bez toho, aby byli stíháni.³⁵

---

³³ Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, s. 24.

³⁴ Vzpomeňme na nemalý vliv televize, novin či rozhlasu při šíření Kim Čong-ilových myšlenek v KLDŘ.

³⁵ viz článek Sokol, P.: *S Facebookem proti moci*. Reflex, 2009, č. 33, s. 11.

2.2 V. Čermák, K. R. Popper, J. L. Talmon: totalitní myšlení je zakořeněno v lidstvu odedávna

Pokud jde o druhou skupinu, do které bychom mohli zařadit K. R. Poppera, J. L. Talmona či V. Čermáka, ta tvrdila, že totalitarismus je člověku vlastní a je nedílnou součástí jeho povahy od nepaměti. Důkazem mají být totalitní prvky a náznaky úplného potlačení lidských svobod, které jsou patrné v historii, jako například systém starověké Sparty, středověké inkvizice či realita jakobínské Francie.³⁶

V. Čermák je český politický filosof, jehož několiksvazková práce *Otázka demokracie* má i dnes velkou váhu v oblasti zkoumání nedemokratických systémů. V tomto díle se jednoznačně přiklání k názoru, že totalitarismus je starý jako lidstvo samo a nic na tom nemění fakt, že v dřívějších dobách vládcové nedisponovali takovými technickými vymoženosti, jaké měli k dispozici diktátoři od 20. století a neexistovala ještě masová společnost. Zapravdu mu má pak dát fakt, že vznik politického systému v sobě nese hlavně nespornou stopu vnitřní psychické struktury člověka a společnosti a vnější síly, jako jsou technické instrumenty, na něj mají daleko menší vliv. Přiznává sice, že by na psychiku člověka, který je v dnešní moderní době odříznut a žije ve „sterilním“ prostředí, mohla mít technika značný vliv, ale nemůže změnit jeho povahu natolik, aby u něj nastal jednoznačný zlom v kontinuitě duševního vývoje. Uznává tedy, že vlivem vědeckotechnického pokroku a rozšíření masové společnosti se mohou objevovat nové společenské fenomény, ale nemohou ovlivnit člověka natolik, aby zcela změnilly jeho pudovou strukturu.³⁷

Pokud jde o totalitní režimy 20. století, ty jsou podle něho jenom naplněním snů jejich historických předchůdců, kterým se nepodařilo pouhou ideologii přeměnit v masové hnutí. Postupný rozvoj člověka a společnosti pak s sebou nese nejenom racionalizaci jeho myšlení a jednání, ale ve stejném

---

³⁶ Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, s. 24.

³⁷ Čermák, V.: Otázka demokracie – demokracie a totalitarismus, s. 108-109.

rozsahu i stupňující se tendence k iracionalitě a totalitnímu chování, které se teprve v industriální a masové společnosti rozhořely naplno.³⁸

Stejný názor, který razil v českých zemích V. Čermák, zastával i K. R. Popper, filosof rakouského původu. Popper se celý život zasazoval o dodržování svobod liberalismu a byl odpůrcem totalitních ideologií. I on tvrdil, že totalitní myšlení je lidstvu vlastní od nepaměti a že se jeho projevy objevovaly mnohem dříve, než se k moci v Evropě dostal komunismus a fašismus. Ve svém díle *Otevřená společnost a její nepřátelé* se například věnuje zkoumání myšlenek Platona a poukazuje v jeho filosofii na množství totalitních prvků. Jako velice spornou viděl Platonovu fascinaci funkcí vládnoucí třídy a její ojedinělé postavení v ideální formě státu, kterou navrhoval.³⁹

Dalším zástupcem, kterého bychom mohli zařadit do první skupiny, je J. L. Talmon, jenž se dostal do povědomí filosofické veřejnosti zejména svou teorií o totalitní demokracii. Tento typ demokracie měl podle něho vzniknout současně s demokracií liberální v 18. století. Mezi těmito dvěma směry pak vzniká určité napětí, panující až do současnosti a ovlivňující dnešní svět, který se chystá na jejich vzájemnou srážku a zapříčiňuje tak jeho nynější krizi. Podstatu odlišnosti obou demokracií však nehledejme jen v jiném přístupu k hodnotě svobody, ale spíše v odlišném vnímání politiky jako takové. Zatímco liberální demokracie se vyznačuje celkově laxním politickým přístupem (doslova „*metodou založenou na pokusech a omylech*“) a k politickým systémům přistupuje čistě pragmaticky, totalitní demokracie je prostoupená ideou, že v politice je obsažena jakási úplná pravda, dokonalý řád a harmonie, ke které lidstvo dříve nebo později dospěje. Zastánci druhého ze zmiňovaných směrů jsou přesvědčeni, že jediným způsobem, jak dosáhnout oné dokonalé harmonie, je rozšíření politického vlivu do všech oblastí lidského života, protože každý čin jednotlivce má přímý dopad na celou společnost a každá idea je integrální součástí koherentní politické

---

³⁸ Čermák, V.: *Otázka demokracie – demokracie a totalitarismus*, s. 109.

³⁹ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřátelé I. – Uhranutí Platónem*, s. 84.

ideologie. Cílem této filosofie je tedy kompletní vláda nad všemi oblastmi, ale není prezentována jako absolutní idea člověku nadřazená, nýbrž z jeho rozumu a vůle vystupující. Již zmíněná svoboda je zde viděna ve sledování a uskutečnění absolutního kolektivního cíle, na rozdíl od liberální demokracie, která preferuje přirozenost a absenci nátlaku. Celkově lze konstatovat, že totalitní demokracie se vyznačuje větší angažovaností, přesným definováním cílů a výzvami k okamžité akci. Talmon ale pokazuje na vzniklý paradox: je pojem svoboda ještě slučitelný s existencí nadiktovaného modelu, jak by měla společnost vypadat a fungovat? A hraje tu nějakou roli fakt, že jeho cílem je sociální a materiální spravedlnost? Spojením myšlenky svobody a dosažení absolutního účelu vznikají podle Talmona hlavní problémy totalitní demokracie.⁴⁰

Jak už bylo řečeno výše, vznik totalitní demokracie je datován do 18. století, konkrétně je spojen s obdobím Velké francouzské revoluce. Talmon ale uvádí, že jeho kořeny můžeme spatřovat mnohem dříve, a to již v myšlenkách osvícenství. Právě osvícenství s sebou přináší ideu přirozeného řádu jako nevyhnutelného cíle, ke kterému je nutno soustavně směřovat a vyléčit tak společnost z jejích neduhů. Tato myšlenka se pak v různých obměnách objevovala v historii hned několikrát, ať už to byla jakobínská diktatura, babeufistický plán rovnostářské společnosti nebo marxismus. Totalitní demokracie si však postupně osvojovala metody, jako je nátlak či centralizace, ne však proto, že by úplně odmítala individualismus, ale kvůli tomu, že musel na určitou dobu ustoupit do pozadí, aby bylo dosaženo onoho vyššího cíle. Vše se dělo v duchu toho, že dosavadní instituce, tradice a společenské uspořádání musely být zničeny, aby bylo možno následně dosáhnout sledovaného cíle – zajištění všech práv a svobod bez jakýchkoliv závislostí. K naplnění ideálu člověka bylo nutno zbavit se všech rozdílů a nerovností.⁴¹

---

⁴⁰ Talmon, J. L.: O původu totalitní demokracie – Politická teorie za Francouzské revoluce a po ní, s. 15-16.

⁴¹ Tamtéž, s. 231.

Tímto přístupem se ale celá filosofie záměru dostává do nekonečného bludného kruhu, kdy musí být jedinec nejdříve zbaven všech práv, aby mu bylo následně slíbeno, že mu budou zase vrácena, ale v mnohem větší míře. Jak se ale v praxi mnohokrát stalo, setrvalo se jen u první fáze a slíbené lepší zítřky zůstaly v nedohlednu. Kdybychom se pak měli dostat k hodnocení tohoto poněkud nešťastného řešení, nelze si nevšimnout, že tyto snahy se bohužel objevují ve společnosti v různých intervalech stále. Pokud jde o nedávnou minulost, můžeme vzpomenout na mnohokrát diskutované téma světové bezpečnosti po útocích z 11. září 2001. G. W. Bush přeci také ospravedlňoval přísné kontroly na letištích, zamýšlené odposlechy a větší sledování občanů bez pádnějšího důvodu. A nemůžeme rovněž pominout nedůstojné zacházení s vězni a jejich výslechy ve věznici Gauntánamo, vyhoštění stovek cizinců bez prokázaného spojení s terorismem apod. To vše bylo deklarováno jako nutná opatření, která zajistí občanům do budoucna bezpečí, jistotu a svobodu.⁴²

---

⁴² viz např. článek „*Bushovská represe*“ [online] (citováno 31. 8. 2009), dostupný z: http://www.project-syndicate.org/print_commentary/neier11/Czech

3 Kořeny totalitního myšlení v klasických dílech filosofické literatury

V předchozích částech jsme se seznámili s pojmem ideologie, totalitní ideologie a totalitní režim, ukázali jsme si i odlišné přístupy v chápání tohoto fenoménu některými autory. Nyní se obraťme k samotným kořenům totalitního myšlení. Odkud pramení? Z čeho se utvářelo a kdo se na jeho formování podílel? Přiblížíme si několik děl, která měla podle mého názoru zásadní vliv na vznik pozdějšího totalitního základu dvou nejzrůdnějších podob ideologií – komunismu a nacismu.

3.1 Platón a jeho totalitní myšlenky

I takový klasik, jakým byl řecký filosof Platón, je považován za jednoho z prvních teoretiků totalitního chápání fungování státu. Platón se většinu svého života zabýval otázkou ideálního státu, jak by měl vypadat, kdo by ho měl vést a jakým způsobem. Ve svém díle *Ústava* zkoumá pět forem státu, kterými jsou: aristokracie, teokracie, oligarchie, demokracie a tyranie. Vyjmenovává klady i zápory každého, porovnává je a tvrdí, že v tomto pořadí jsou srovnány od nejlepšího po nejhorší, a zároveň podle toho, jak se jednotlivé zřízení mění v jiné (horší).⁴³

Jako ideální typ státu Platón tedy vidí aristokracii, ale ne v pravém slova smyslu, jakožto vládnutí královského rodu, který své právo na správu státu odvozuje z dědičného nároku na trůn. Aristokracii chápe jako vládu nejlepších a nejmoudřejších ve státě – filosofů. Jelikož filosofové jsou podle Platóna nejpovolanějšími osobami, které budou v zemi šířit nejvyšší ideje⁴⁴ – dobro a

---

⁴³ Prokop, V., Lupták, M.: Politické ideologie a teorie v dějinách, s. 85-86.

⁴⁴ V Platónově filosofii hraje důležitou roli teorie o světě idejí a světě pozemském, který je pouhým odrazem tohoto dokonalého světa idejí. Filosofové jsou podle Platóna nejbliže ke světu věčných idejí a tím pádem i k nejvyšší ideji a tou je dobro.

spravedlnost – je podle něho logické, aby se chopili moci. Naproti tomu demokracii vnímá jako jednu z nejhorších možných forem státu, protože zapříčiňuje jen to, že nikdo nikoho neposlouchá, všude vládne anarchie a nikdo není nucen dodržovat zákony.⁴⁵

Stejně tak jako jsou vzdělaní a moudří filosofové předurčení svými schopnostmi k výkonu moci, jsou i další skupiny obyvatelstva podle Platónova modelu více či méně determinováni pro zastávání nějaké funkce ve státě. Platón zdůrazňuje existenci určitých společenských tříd uvnitř státní hierarchie, mezi něž patří např. otroci nebo strážci. Zatímco jedinou povinností otroka je bezmezně poslouchat rozkazy pána a patří tak na samé dno pomyslné sociální pyramidy, úkolem strážců je chránit stát před případnými válkami a společně s vládci tvoří určitou státní elitu odlišnou od pracujících.⁴⁶ Ti nejlepší ze strážců se navíc mohou stát i správci státu, pokud prokážou značnou horlivost v prosazování toho, co bude pro stát tím nejlepším.⁴⁷ Nepřehlédnutelným se tedy stává fakt, že vládnoucí elita má mnoho výsad, má monopol na vojenský výcvik a právo nosit zbraň, stejně tak jako na získání výborného vzdělání. Je tím dosaženo dokonalého oddělení vládnoucí třídy od ostatních (ovládaných).⁴⁸

Pokud bychom měli mluvit o koncepci ideálního Platónova státu jako takového, dominují mu ideje jako omezení soukromého vlastnictví, solidarita, rovnost (mimo vládnoucí třídu) nebo kolektivismus.⁴⁹ Myšlenka rovnosti (samozřejmě hlavně mezi vrstvou poddaných) se projevuje i ve vztahu k ženám, které mají podle Platóna stejná práva jako muži. Zajímavě je ale pojato společné vlastnictví, které se promítá i do vztahů mezi muži a ženami, kdy Platón navrhuje myšlenku manželství a upřednostňuje stav, kdy všechny ženy i muži jsou

---

⁴⁵ Prokop, V., Lupták, M.: Politické ideologie a teorie v dějinách, s. 83-86.

⁴⁶ Tamtéž, s. 83-84.

⁴⁷ Platón: *Ústava*, s. 164.

⁴⁸ Popper, K. R.: Otevřená společnost a její nepřátelé I. – Uhranutí Platónem, s. 84.

⁴⁹ Prokop, V., Lupták, M.: Politické ideologie a teorie v dějinách, s. 84.

v podstatě společným vlastnictvím a jejich společné děti zrovna tak. Stát zde neplní funkci, kdy oficiálně posvětí vztah dvou lidí institucí manželství, ale zasahuje do samotného plození dětí a do jejich společné výchovy. Jelikož se Platón zasazuje o to, aby měly všechny děti na začátku života stejné možnosti, prosazuje myšlenku, že bude ideální, když otec nebude vědět, které dítě je jeho, a nebude ho tudíž protežovat. Výsledkem pak je společná výchova narozených dětí, protože si nikdo není jistý, který potomek je jeho. Samotný akt plození též podléhá doзору státu a připomíná eugenické praktiky známé později hlavně za Hitlera, kdy je kladen důraz na to, aby se spojovali ti nejlepší z mužů s nejlepšími ženami.⁵⁰

Stejně rozpačitě bychom se mohli dívat i na Platónův názor na vlastnictví majetku, kdy je přesvědčen o tom, že by lidé měli vlastnit jen omezené množství věcí a například vlastnictví domu nebo půdy by se mělo zakládat na přidělení losem. I v tomto případě ale platí, že obyvatelé domu majetek spíše jen dočasně využívají a nemohou si ho tudíž doživotně přivlastnit. Stejně zajímavým se jeví Platónovo mínění o ideologii a její funkci na „správné“ fungování státu. Tyto mají vladařům dopomáhat k tomu, aby správně formovali mínění lidu, aby mu dávali dobré příklady jak se mají chovat a ukazují například bohy jen v tom nejlepším světle. Jak už bylo řečeno výše, stát tedy nezasahuje jen do majetkového nároku, ale snaží se „usnadnit“ lidem volbu toho nejsprávnějšího názoru nebo výběr toho nejvhodnějšího sexuálního partnera.⁵¹ Je tedy potlačen individuální názor nebo přístup, vše se děje organizovaně a směřuje k jedinému cíli – slibovanému blahobytu všech a budoucímu směřování země k prosperitě.⁵²

Platónovy názory na vlastnictví majetku, rovnostářství a manipulaci s lidmi dovádějí mnohé autory k názoru, že byl jedním z prvních zastánců teorie

---

⁵⁰ Platón: *Ústava*, s. 231-237.

⁵¹ Prokop, V., Lupták, M.: *Politické ideologie a teorie v dějinách*, s. 85.

⁵² Tyto myšlenky se později objevují u všech totalitních ideologií jen s tím rozdílem, že každá volí trochu jiné postupy, jak těchto lepších zítřků dosáhnout.

socialismu⁵³; někteří ho dokonce dávají přímo do spojitosti s utopickým komunismem či totalitarismem.⁵⁴ Ať už je pravdou jedno nebo druhé, jisté je, že podstatně ovlivnil nazírání na ideální stát jako takový a dal inspiraci dalším autorům, kteří sice přišli o stovky let později, ale snažili se přijít na to samé: jak zajistit, aby stát správně fungoval, všichni byli spokojeni a celý systém byl spravedlivě spravován? Jaká koncepce by byla optimální? Jak vymýtit bídu a chudobu? Mnozí z těch, co přišli po Platónovi, se přiklonili aspoň částečně k jeho myšlenkám a položili základ tomu, čemu se dnes říká socialistické myšlení. Stěžejní ideje z jejich děl byly později více či méně zneužity a zakomponovány jako základní kameny do totalitních ideologií.

3.2 Vize ideální společnosti v díle T. Mora

Toto klasické filosofické dílo, pocházející již z počátku 16. století, je také mnohými považováno za jedno z prvních děl, ve kterých se objevují myšlenky sociální rovnosti, a tudíž se k němu obraceli pozdější socialističtí myslitelé. Morova břitká kritika se zaměřuje hlavně na soukromé vlastnictví – spekuluje o imaginárním ostrově, kde vše bude společné a přiděl všech věcí bude fungovat na základě potřeb lidí, nikoliv na chtivosti po bohatství.⁵⁵

Dílo sloužilo jako jakýsi předobraz ideální beztřídní rovnostářské společnosti, kde neexistuje ani nejvyšší movitá třída, ani nejchudší spodina. Existují též názory, že tato kniha představuje první komunistickou utopii, která vzniká v reakci na nástup kapitalismu v Anglii.⁵⁶

Název *Utopie* označoval jméno státu, kde fungovala ona ideální koncepce společenského uspořádání. Od názvu díla se odvodilo slovo utopie, které se běžně používá jako výraz něčeho nemožného či nadmíru zidealizovaného, a

---

⁵³ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 118.

⁵⁴ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel I. – Uhranutí Platónem*, s. 85.

⁵⁵ Eccleshall, R.: *Political ideologies: an introduction*, s. 81.

⁵⁶ Prokop, V., Lupták, M.: *Politické ideologie a teorie v dějinách*, s. 180.

utopismus jako označení myšlení založeného na sebeklamu, fantazii a víře v nedosažitelný či nereálný cíl. Stejně tak se používá pojmu utopismus (též z řec. *eutopos* = dobré místo) jako myšlenky dobré společnosti, odstranění nedostatku, nepřítomnosti konfliktů a zřeknutí se násilí a útlaku. Utopismus charakterizuje styl politického teoretizování, kdy se podrobuje kritice stávající model, který se má nahradit moderní dokonalou alternativou.⁵⁷ Utopické teorie pak staví na možnosti neomezeného lidského vývoje.⁵⁸

Pojďme si nyní přiblížit obsah tohoto díla, které mělo tak zásadní význam a které podnítilo již v době svého vzniku mnohé učence, aby se začali více zabývat otázkou sociální nerovnosti a její možné nápravy.

Celá kniha je pojata jako výňatek z rozhovoru T. Mora, jakožto autora, a jeho přítele, jistého Rafaela, jenž několik let žil ve státě jménem Utopie a nyní vypráví, jak tam mají diametrálně jiné zřízení než to, na které je zvyklý tehdejší civilizovaný svět. Objevuje se tu později velice často používaný model prací tohoto druhu, které poukazují na sociální problematiku, totiž prvně silná kritika všech neduhů současné společnosti a následná vykonstruovaná ideální vize budoucí společnosti, ve které budou smazány veškeré skutečnosti, ze kterých pramení majetkové a tudíž i sociální nerovnosti. Jak už to ale mnohdy bývá, celý systém není tak úplně domyšlený do detailu jakožto souhrnný celek, ale je spíše sestaven z útržků myšlenek, které jasně brojí proti současnému stavu, jsou často jen jeho protikladem, ale jejichž zavedení do praxe se po důkladnější úvaze jeví jako velice obtížné.

Je zde poukazováno, že vladaři se spíše soustředí na to, jak vést válku místo toho, aby hledali způsob, jak udržet mír, a jak získat nová území, než jak se o ně správně starat.⁵⁹ Už zde se tedy rodí myšlenka „dobré“ správy a míru

---

⁵⁷ příkladem jsou např. marxismus či anarchismus

⁵⁸ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 198.

⁵⁹ More, T.: *Utopie*, s. 32-33.

jakožto cíle, ke kterému je třeba směřovat. Tento atribut se objevuje později v mnoha ideologiích jako klíčová představa.⁶⁰

Další kritizovanou věcí jsou tvrdé tresty, kterými jsou trestáni zloději jak v Anglii, tak i v ostatních státech. Tento přístup a jeho účinek jsou zpochybňovány a místo něj je navrhována především prevence a systém jakési nápravy a učení. „...*nejenom vy, ale i značná část tohoto světa, napodobíte špatné učitele, kteří žáky raději bijí nežli učí.*“⁶¹ Zároveň je tu uvedena nouze, jako jediný důvod, proč jsou lidé nuceni páchat zločin – kradou a vraždí jen kvůli tomu, aby se najedli nebo zlepšili své životní podmínky. Pokud se tedy odstraní spouštěcí mechanismus (v tomto případě nastolením rovných podmínek pro všechny), odstraní se tím i jeho následek.⁶² I toto lze ale považovat za ryzí utopii, protože sociální nerovnost nelze pokládat za jediný důvod, proč se lidé uchylují k nezákonným činnostem, a proto i tato myšlenka je pojímána idealisticky.

Jak už se stalo zvykem, pokud jde o sociální hnutí, vždy poukazují na nerovné postavení lidí a kritizují nejvyšší vrstvu, zejména pro její touhu po majetku, nesolidární a mnohdy až vyděračské chování. Nejinak je tomu i v Morově díle, které líčí šlechtice a lidi u dvora jako zahálčivé, příživnické a kteří se nevyučili ani žádnému řemeslu – tudíž nepotřebné a nepřinášející pro kolektivní společnost nic. Toto jsou ale kořeny ideologií, které o několik stovek let později hlásaly o příživnické inteligenci a buržoazii či pletichařících židovských komunitách, které údajně usilovaly o nadvládu nad německým národem.⁶³ Je rovněž poukazováno na absenci solidárního jednání, když páni

---

⁶⁰ Ale už v marxismu, jakožto ideologii, která vychází z myšlenky směřování k beztřídní společnosti a snaží se dosáhnout tzv. světového míru, se objevuje první paradox: aby se dosáhlo míru a blahobytu, musí nejprve proběhnout světová revoluce a perzekuce určité skupiny obyvatel.

⁶¹ Tato myšlenka se později objevuje i v díle J. A. Komenského, které pojednává o možnosti nápravy lidského pokolení a poukazuje na značný vliv procesu učení, kdy moudří lidé budou poučeni a zřeknou se páčání zla.

⁶² More, T.: *Utopie*, s. 34.

⁶³ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 226.

raději živí zahálčivý personál, než aby věnovali finanční prostředky na nemocné⁶⁴ – později se též tato myšlenka vynořila ve formě podnikatelů bez soucitu, kteří jen využívají práce dělnické třídy.

Již výše jsem uvedla, že některé myšlenky nejsou úplně rozpracované nebo si často i odporují a zde bych chtěla uvést příklad: ač se v Utopii v jedné části píše, že není třeba cvičit vojáky, protože fakticky nic nevyrobí a nebudou potřeba kvůli míru, který nakonec zavládne, v jiné části se ale dozvídáme o tom, jak se utopijští snaží expandovat svůj vliv do sousedních států. Pokud se jim to ale nepovede skrz nasazení svých správních úředníků⁶⁵, neváhají použít i síly a disponují velkou znalostí v oblasti vojenství.⁶⁶ I zde si můžeme všimnout podobnosti s totalitními ideologiemi, které sice deklarovaly, že usilují o světový mír, přesto ale vytvářely silné armády, investovaly nemalé prostředky do vojenství a snažili se napadat a expandovat do sousedních zemí.

To všechno ale není jediné, co nápadně připomíná některé z hlavních myšlenek komunismu či nacismu. Objevují se tu dále narážky na ty, kdo si kupují zbytečně velké pozemky jen pro sebe, ohrazují si je a ostatní musí pryč – z toho později vychází také kritika soukromého, které má nahradit kolektivní vlastnictví. Dále je kritizován stav, kdy vzniká na trhu vysoká cena některých výrobků díky chamtivosti některých lidí a jejich zálibě v přepychu⁶⁷ – s tím přichází i Marx se svojí teorií nadhodnoty. V neposlední řadě se tu ale objevuje plno myšlenek o jakémsi neomylném vladaři, kterému jde především o dobro všech, má neomezenou a doživotní funkci, může dohlížet nad čímkoli a vydává

---

⁶⁴ More, T.: *Utopie*, s. 35.

⁶⁵ Můžeme v tom spatřovat jakýsi protektorát, kdy utopijští usoudí, že je potřeba vnutit sousedovi pomoc se správou jeho státu, protože na to sám nestačí. Nelze si nevšimnout až nápadné podobnosti s událostmi okolo zřízení Protektorátu Čechy a Morava, kdy šlo též ze strany Německa vlastně o deklarovanou „pomoc“.

⁶⁶ More, T.: *Utopie*, s. 95-102.

⁶⁷ Tamtéž, s. 37.

různá nařízení a povolení lidem – jestli, kam a na jak dlouho mohou cestovat.⁶⁸ Vladař je pak vybaven vrstvou jemu podřízených úředníků, kteří mu pomáhají ve správě země⁶⁹ a dochází i k doзору nad mladými – kontrolu jejich rozhovorů a chování provádějí starci, kteří záměrně stolují vedle nich při přesně daném zasedacím pořádku.⁷⁰ Kontrole ale podléhá například i velikost rodin⁷¹ a počet dospělých jedinců v komunitě a stát i nařizuje jednotný oděv, aby tím byly smazány i vizuální rozdíly.

Celkově lze dílo přirovnat k jakémusi manifestu, který se sice snažil zřejmě ve své době jen upozornit na zvyšující se sociální problémy nižších vrstev, ale ve svém důsledku se stal inspirací k ideám, jako je: kult osobnosti, boj mezi třídami, hlásání o bezohledné buržoazii, kolektivní vlastnictví či totální kontrola společnosti a jejího každodenního života.

---

⁶⁸ Zde je zřejmá podobnost s režimem v komunistických zemích, kde museli občané také nejdříve dostat povolení být i ke krátkému pobytu v jiné nespřátelené zemi.

⁶⁹ Stejně jako tomu bylo u politbyra či Hitlera a jeho propracovaného systému kontroly.

⁷⁰ More, T.: *Utopie*, s. 72.

⁷¹ Podobnost s praktikami v komunistické Číně, kde je rovněž snaha o jakousi regulaci potomstva v rodině.

3.3 Zřízení ideálního uspořádání podle dalších vybraných autorů

Samozřejmě, že Platón a More nebyli jediní, kteří se zabývali tím, jak by se mohla sociální nerovnost vyřešit. Byli, jsou a určitě i budou další, kteří se rozhodnou vyřešit tento problém a přijdou s novými „zaručenými“ návody, jak současný stav změnit. Způsoby a metody, jak se s nerovností vypořádat, se však objevují různé a jak si i ukážeme, většina z nich má k současnému demokratickému smýšlení hodně daleko.

3.3.1 T. Campanella a jeho *Sluneční stát*

Stejně jako More, i další renesanční myslitel Tommaso Campanella se rozhodl napsat pojednání o tom, jak si představuje fungování ideálního státu, a to skoro o sto let později, než tak učinil jeho předchůdce. I jeho dílo o *Slunečním státu* je považováno za komunistickou utopii té doby.⁷²

Campanellovo dílo má velice podobnou strukturu, jakou můžeme najít u Utopie – i zde je vylíčen bájný stát, ve kterém se všichni mají dobře, který je velice bohatý a neexistuje zde bezpráví. Pokud jde ale o celkovou koncepci, ta se nese více v duchu náboženském – je to idea jakéhosi kláštera rovných, v němž vládnu kněží. Ti zasahují stejně jako v Utopii do všech oblastí lidského života.⁷³ Můžeme se tedy setkat s tím, jak podle astrologických výpočtů určují, kdy může být zplozeno zdravé a výkonné potomstvo⁷⁴, zasahují do výchovy dětí, léčení, výroby léků, zemědělství, chovu dobytka, jídla, ošacení i pohlavního styku.⁷⁵ Zároveň se tu objevuje myšlenka, že bude vše společné, čímž se lidé zbaví sobeckosti a získají tím lásku ke společenství – je tu opět důraz na kolektiv,

---

⁷² Prokop, V., Lupták, M.: Politické ideologie a teorie v dějinách, s. 180.

⁷³ I zde je spojitost s totalitními ideologiemi, které, jak jsme si již na začátku řekli, se snaží postihnout veškerý život společnosti – odtud také pojmenování totalitní.

⁷⁴ Jistá podobnost s pozdější nacistickou teorií o árijské rase, snahou o „čistotu krve“ a důrazem na eugenickou vědu.

⁷⁵ T. Campanella: *Sluneční stát*, s. 13.

nikoliv na individuuum, později rozvinuté do myšlenky tříd či národů. Neexistují zde tedy jak soukromé vlastnictví, tak finance, ale, stejně jako v Utopii, ani tvrdé tresty a žaláře, protože obyvatelé jsou spokojeni a nemají důvod uchylovat se ke zločinu.⁷⁶

3.3.2 J. A. Komenský a představa nápravy celé společnosti

Za utopistické by se dalo považovat i smýšlení J. A. Komenského v díle *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Komenský se ale nezaměřuje na ideální zřízení, ale na ideálního člověka – tím se má stát za pomoci propracovaného systému pedagogické výchovy tzv. všenápravy (lat. *panorthosie*). Někdy je též označována za pedagogiku náboženskou – tato je přijímána vírou a dochází v ní k částečnému zkreslení náboženské dimenze. Je to kompaktní systém, který směřuje k univerzálnímu cíli: k obnovení člověka a nastolení Božího království na zemi.⁷⁷

Žádné dítě nemělo být ponecháno podle Komenského bez výchovy, neboť by pak hrozila možnost, že by se v dospělosti mohlo dopustit zločinu – kriminalita podle jeho názoru pramení hlavně z nevědomosti a nedostatečné výchovy. Tím, že člověk pozná sám sebe, jak funguje svět kolem něj a bude pevně věřit v Boha, bude daleko odolnější vůči svodům zla. Vzdělaný člověk nejedná neuváženě, násilně ani sobecky.⁷⁸

Když se ale nad celým systémem zamyslíme, nejenom že nás napadne, stejně jako u předchozích utopistických vizí, že je v konečném důsledku nemožné považovat nevědomost za jediný spouštěcí mechanismus kriminality, ale také to, že jde opět o kompaktní (totální) způsob, jak masově předělávat celé lidské pokolení. Znovu se tu vynořuje myšlenka po jednotě, stejnosti, kolektivním

---

⁷⁶ T. Campanella: *Sluneční stát*, s. 42.

⁷⁷ Pospíšil, J.: *Náboženská pedagogika a cíle výchovy v Obecné poradě o nápravě věcí lidských J. A. Komenského* [online] (citováno 23. 10. 2009), dostupný z: http://old.paidagogos.net/16/1.html#_ftnref14

⁷⁸ Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských* – výbor z díla, s. 200-201.

„správném“ smýšlení, kterého se docílí soustavnou společnou převýchovou, až se dosáhne onoho dokonale napraveného člověka.⁷⁹

3.3.3 J. J. Rousseau a společenská smlouva

I Jean Jacques Rousseau jakožto politický filosof značně ovlivnil pohled na fungování státu, a to nejen v 18. století. Podle mnohých totiž nejenom položil intelektuální kořeny francouzské revoluce, ale ve svých dílech mimo jiné rozvinul i myšlenky o radikální formě demokracie, která je založená na ideji „obecné vůle“.⁸⁰ Pokud jde o další stěžejní myšlenky, Rousseau se snažil nalézt odpověď na to, jak a proč vznikl tehdejší stav, kdy se prohlubovaly rozdíly mezi lidmi a některé skupiny obyvatel byly více privilegované než ostatní, ač platily stejné nebo nižší daně, nebo se podílely jen minimálně na rozvoji obchodu a výroby. Poukazoval také na to, jak moderní společnost zkazila lidské mravy a hlásal jakýsi návrat k přírodě, nebo spíše k lidské přirozenosti, protože lidská bytost je podle něho od přirozenosti dobrá a společnost jí jenom kazí.⁸¹ Zároveň tvrdil, že majetková nerovnost je neštěstím lidstva a upřednostňoval kolektivní smýšlení: „... *neboť vůle soukromníka tíhne podle své přirozenosti k poskytování přednosti, vůle obecná k rovnosti*“.⁸² Tvrdil, že nerovnost mezi lidmi je dvojího druhu: první tzv. tělesnou nemůžeme ovlivnit, protože je vytvořena přírodou a spočívá např. v rozdílnosti věku nebo zdraví. Pokud jde o druhou nerovnost, tou je tzv. mravní nebo politická, která je založena na úmluvě nebo souhlasu lidí. Tato se skládá z různých výsad a díky ní existuje stav, kdy jedni těží na úkor druhých tím, že

---

⁷⁹ Praktiky spojené s cílem na převýchovu lidí se ale používali i v nacistickém Německu, kdy se využívalo náhradních německých rodin, které měli vychovat z dětí jim svěřených správné občany.

⁸⁰ Jak už bylo zmíněno výše, fenoménu tzv. totalitní demokracie, která poukazuje na větší zásahy státu do života občanů, se blíže věnoval například J. L. Talmon.

⁸¹ Ševčík, O.: Architektura, historie, umění – Kulturně-civilizační vývoj v Evropě od antiky do počátku 19. století, s. 262, 269.

⁸² Rousseau, J. J.: O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva, s. 34.

jsou bohatší, uctívanější a mocnější, nebo je dokonce nutí k poslušnosti.⁸³ Rousseauovy revoluční myšlenky ovlivnily učení liberálů, socialistů a anarchistů, ale podle některých autorů i fašistů.⁸⁴

Idea „obecné vůle“ se objevuje zejména v dílech *O původu nerovnosti mezi lidmi* (1755) a *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva* (1762). Obecná vůle je dávana do spojitosti se suverenitou lidu, který je kulturně sjednocen a sám sobě chce vládnout. Zmíněná vůle tedy představuje kolektivní zájem společnosti, kdy za splnění podmínky, že občané jednají nesobecky, se skutečně rovná vůli všech.⁸⁵

Rousseau tedy tvrdí, že jen obecná vůle může řídit síly státu, a to s cílem dosáhnout společného blaha. Bylo tedy nutné, aby něco jako obecná vůle vzniklo, aby bylo možno prosadit společné zájmy a potlačit zájmy rozdílné. To, co se stává společným poutem rozdílných zájmů je, že mají mnohdy něco společné. Kdyby totiž neexistoval žádný shodný bod, jen těžko by vznikala nějaká společnost. Základním stavebním kamenem společnosti tedy je tento společný zájem a svrchovaná moc pak není ničím jiným, než výkonem oné obecné vůle.⁸⁶

Pokud jde o formu státu, Rousseau jednoznačně preferuje „...vládu demokratickou, rozumnou a umírněnou“ a zdůrazňuje nutnost odvahy a lásky k vlasti.⁸⁷ Zároveň vyslovuje názor, že vláda panovníka má být v souladu se zájmy lidu a směřovat ke společnému štěstí. Jeho názory na svobodu jsou ale trochu zavádějící, protože ji přirovnává k silnému vínu či chutnému pokrmu, které sice posilují statná těla, která jsou na to zvyklá, ale zatěžují a ničí ta, která tomu nepřivykla.⁸⁸ Tímto přirovnáním se nám tedy otevírá jedna ze zásadních myšlenek Rousseauova díla: některé národy mají žít v úplné svobodě, zatímco

---

⁸³ Rousseau, J. J.: *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 27.

⁸⁴ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 169.

⁸⁵ Tamtéž, s. 169.

⁸⁶ Rousseau, J. J.: *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*, s. 34.

⁸⁷ Proto je mnohými považován za předchůdce nacionalismu.

⁸⁸ Rousseau, J. J.: *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 12-13.

jiné nejsou k tomu předurčeny a proto bude lepší, když zůstanou pod pevnou rukou panovníka. „Národy zvyklé jednou na pány, nemohou se bez nich obejít. Pokusí-li se setřást jho, vzdálí se od svobody tím, že za ni považují bezuzdnou zvůli, která je jejím protikladem...“.⁸⁹

Po předešlém průřezu hlavními filosofickými úvahami J. J. Rousseaua můžeme konstatovat, že i v jeho pohledu na ideu ideálního uspořádání státu můžeme najít několik prvků, které se staly inspirací pro pozdější totalitní ideologie. Ať už jde o zdůrazňování nacionalismu, který byl pro fašismus živnou půdou, uplatňování „dvojitého metru“ na národy, které mohou být svobodné, poukazování na nerovnosti (nejenom majetkové) mezi lidmi a nutnost společné vůle⁹⁰, která zajistí všeobecnou spokojenost a blaho státu.

3.3.4 K. Marx a beztrždní společnost

Německý filosof, ekonom a politický myslitel Karel Marx je znám především jako otec komunismu 20. století. Po krátké univerzitní činnosti se obrátil po zbytek života na dráhu aktivního revolucionáře a spisovatele a odstěhoval se do Londýna, kde pobýval se svým celoživotním spolupracovníkem a mecenášem Bedřichem Engelsem.⁹¹

V Marxových dílech se objevuje syntéza několika proudů, hlavně se inspiroval německou klasickou filosofií (dialektickou koncepcí Hegela a materialistickou koncepcí Feuerbacha), dále pak anglickou politickou ekonomii Smithe a Richarda a nakonec utopickým socialismem Saint-Simona, Fouriera a Owena.⁹² Klíčovým prvkem, který se prolíná jeho díly, je kritika kapitalismu, jehož systém přináší ve své podstatě nerovnost a nestabilitu a snaží se dokázat

---

⁸⁹ Rousseau, J. J.: *O původu nerovnosti mezi lidmi*, s. 12.

⁹⁰ Jak si později ukážeme, vůle k moci, která se mimo jiné objevovala i ve filosofii F. W. Nietzscheho, hrála v ideologii fašismu a později i nacismu významnou roli.

⁹¹ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 138.

⁹² Prokop, V., Lupták, M.: *Politické ideologie a teorie v dějinách*, s. 24-25.

jeho pomíjivost. Marx se také hlásil k teleologickému výkladu dějin⁹³, podle něhož vývoj společnosti nevyhnutelně vyvrcholí nastolením komunismu. K jeho nejvýznamnějším dílům patří třísvazkový *Kapitál* (1867, 1885, 1894) a *Komunistický manifest* (1848), který napsal ve spolupráci s B. Engelsem.⁹⁴

Pokud jde o Marxovu filosofii, zabýval se především otázkou vysvětlení dějin, proč je kapitalismus odsouzen k zániku a socialismus ho musí nahradit. Své dílo sám Marx považoval za vědecké a odsuzoval holou naivitu utopistických myslitelů Saint-Simona, Fouriera nebo Owena⁹⁵, protože své vize spojovali s transformací společnosti, ale nepochopili nutnost třídního boje a revoluce. Sám se pustil do empirické analýzy dějin a společnosti v naději, že na základě těchto poznatků bude schopen odvodit povahu dalšího vývoje. Pro Marxe bylo příznačné materialistické pojetí dějin tzv. historický materialismus, což je teorie, podle níž ekonomické poměry určují podobu většiny aspektů života společnosti: práva, politiky i kultury.⁹⁶

Na rozdíl od G. W. F. Hegela⁹⁷ hlásal, že dějiny jsou určovány materiálními poměry, nikoliv vývojem tzv. světového ducha. Marx tvrdil, že skutečným základem společnosti je ekonomická základna, z níž vychází společenské vědomí, právní a politická nadstavba, tedy i stát jako takový. Základnu tvoří určitý ekonomický systém (feudalismus, kapitalismus, socialismus atd.), proto došel k závěru, že všechny stránky života lze vysvětlit především ekonomickými faktory. Zároveň i historie státu a jeho ekonomický systém má určující vliv na

---

⁹³ Dějiny podle něj mají jistý účel či smysl a projevují se v cíli, k němuž směřují, tedy v beztřídním komunismu.

⁹⁴ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 138.

⁹⁵ Tito usilovali o vytváření jakýchsi utopistických komun, jejichž základem měla být spolupráce a láska.

⁹⁶ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 136-137.

⁹⁷ G. W. F. Hegel (1770-1831) – německý filosof, znám zejména díky své filosofii dialektiky, zaobíral se především proměnami světa a dějin, svět chápe jako dramatické dějství, kde se Duch nakonec vrací sám k sobě.

podobu toho, jak je stát řízen a do jaké míry může proletariát jeho chod ovlivňovat.⁹⁸

I když se Marx neztotožňoval s Hegelovým pohledem zcela, jak už bylo řečeno výše, nechal se jím částečně inspirovat a jeho ideje si poupravil. Za svoji přibral teorii dialektiky⁹⁹, tedy názor, že pokrok je výsledkem vnitřních rozporů, ale zatímco Hegel ji chápal ve smyslu střetu teze s antitezí, který dá za vznik syntezí, ze které vznikne později nová teze, Marx ji vyložil čistě materialisticky. Historická změna se podle něj odehrávala díky vnitřním rozporům každého z výrobních způsobů, existenci soukromého vlastnictví a pnutím uvnitř systému tříd¹⁰⁰. Podle této teorie je nynější kapitalismus rovněž odsouzen k zániku, protože v sobě již zahrnuje svou vlastní antitezi – proletariát. Budoucí nevyhnutelný konflikt mezi kapitalismem a proletariátem vyústí později ve vyšší vývojové stádium: socialistickou a komunistickou společnost. Stejně jako u Hegela, i zde se objevuje myšlenka určitého konce dějin, který se ale podle Marxe projeví nastolením beztřídní společnosti, kde nebude existovat žádný vnitřní rozpor a výrobní prostředky se stanou společnými.¹⁰¹

Jednou ze stěžejních myšlenek, které se objevují v Marxových dílech ve spojitosti s kapitalismem, je fakt jistého odcizení, které s sebou tento ekonomický systém přináší. Je zde jasně poukazováno na to, že lidé svou výrobou vyprodukují daleko více, než potřebují a mohou použít, ale vyrábějí hlavně zboží pro směnu a

---

⁹⁸ Bartoš, J.: *K základům společenskovední reflexe o státu* [online] (citováno 5. 11. 2009), dostupný z: <http://www.globalpolitics.cz/clanky/spolecenskovedni-reflexe-statu>

⁹⁹ *dialektika* = vývojový proces, v němž vzájemné působení dvou protichůdných sil vede k dalšímu vyššímu stadiu nebo též historická změna, která je výsledkem vnitřních rozporů ve společnosti.

¹⁰⁰ Marx tvrdil, že pro každou etapu dějin je příznačný jiný společenský řád, ale jedno zůstává a tím je boj mezi utlačovanými a utlačovateli, vykořisťovanými a vykořisťovateli. Definoval také čtyři etapy dějin podle způsobů řízení společnosti a ekonomických principů. Blíže viz dílo *Německá ideologie* (1846).

¹⁰¹ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 137-138.

zisk. Jsou pak odcizeni nejen produktu, který vytváří, ale i prostředí, v němž pracují.¹⁰²

Nezanedbatelným fenoménem je u Marxe též často kladený důraz na existenci dvou proti sobě stojících tříd (buržoazie a proletariátu), na třídní konflikty mezi nimi a soustavné vykořisťování jedné třídy druhou.¹⁰³ V souvislosti s výrobním procesem se vynořuje též idea nadhodnoty, která je odnímána dělníkům tím, že jim majitelé továren zaplatí méně, než činí hodnota jejich snahou vyprodukovaná. Tímto mechanismem vykořisťování Marx vysvětluje bohatství buržoazie a nouzi proletariátu.¹⁰⁴ Stejně tak se snažil vysvětlit příčinu ekonomických krizí, které podle jeho názoru plynou především z cyklických krizí nadvýroby a přinášejí s sebou nezaměstnanost, na které jsou zase bití hlavně dělníci. Ekonomické krize se ale budou podle mínění Marxe stále stupňovat, až se situace stane nadále neúnosnou a proletariát povstane a provede revoluci. Tato revoluce však nebude mít pouze podobu politickou, ale také sociální, se kterou přijde i nový výrobní způsob, a co je nejdůležitější, také úplný komunismus.¹⁰⁵ Jelikož proletáři nemají nic svého a buržoové si vše přivlastňují, je úkolem proletářů „... *zničit všechno, co dosud ochraňovalo a zajišťovalo soukromé vlastnictví.*“¹⁰⁶ Prvotním terčem revolučních snah se měl stát buržoazní stát a nahradit ho měla diktatura proletariátu, a to postupně podle předem definovaných opatření, kterými byly například vyvlastnění pozemkového majetku nebo zrušení dědického práva.¹⁰⁷ Tyto revoluce se měly podle Marxova očekávání konat hlavně ve vyspělých kapitalistických zemích, což, jak se později ukázalo, nebylo zdaleka naplněno.

---

¹⁰² Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 139.

¹⁰³ Viz Marx, K., Engels, B.: *Manifest komunistické strany*, s. 17.

¹⁰⁴ Marx, K., Engels, B.: *Spisy - svazek 23, Kapitál I.*, s. 239-248.

¹⁰⁵ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 139-140.

¹⁰⁶ Marx, K., Engels, B.: *Manifest komunistické strany*, s. 25.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 32-33.

Po Marxově smrti se začalo používat slova marxismus, jakožto myšlenkového proudu, který byl ovlivněn Marxovou filosofií, shrnutou v jeho dílech. Tento byl hlavně výsledkem snah Marxových následovníků – Engelse, Kautského a Plechanova – zhustit jeho myšlenky do jakéhosi komplexního světónázoru, který bude vyhovovat potřebám sílícího socialistického hnutí. Jeho celoživotní přítel Engels byl asi nejhlasitějším propagátorem jeho idejí, který se nebál ho ve svých spisech přímo zbožšťovat. Marx byl podle něho jeden z největších vědců doby; jeho teorii o vývoji lidských dějin připodobňoval k objevům Darwinovým. „...*takové objevy by stačily na jeden život. Šťasten může být ten, komu se podaří učinit třeba jen jeden takový objev. Ale Marx v každé oblasti, kterou zkoumal – a takových oblastí bylo velmi mnoho, v žádné nezůstával jen na povrchu – v každé z nich, dokonce i v matematice, učinil samostatné objevy. Takový byl on vědec.*“¹⁰⁸

Sám Marx byl ale zastáncem spíše nové formy vědeckého socialismu a snažil se o odhalení podstaty společenského a dějinného vývoje, nikoliv o předkládání etické kritiky kapitalismu. Klasický marxismus, jakožto pokus pomocí vědeckých analýz pochopit dějiny, se změnil na marxismus, který je souborem vědeckých pravd a jehož status se přiblížil jakémusi náboženství.¹⁰⁹

Pokud jde o pojem ideologie jako takové, ta po nástupu marxismu nabývá zcela nové podoby. Marx i Engels zbavují ideologii neutrálního pojetí¹¹⁰ a vyjadřují se o ní jako o falešném vědomí, které zakrývá skutečnost. Tato je podle nich jen výtvozem myslitele, který ji tvoří jako falešné anebo zdánlivé hybné síly a vytváří pak u lidí dojem, že jejich jednání je založeno na myšlení.¹¹¹

---

¹⁰⁸ Engels, B.: *O Marxově „Kapitálu“*, s. 5-6.

¹⁰⁹ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 136.

¹¹⁰ Jak jsme si již na začátku řekli, původně měla ideologie čistě neutrální význam, který se až časem změnil na pojem spíše pejorativní. Neutrální pojetí ideologie je spjato se jménem Destutt de Tracy, který ho na počátku 19. století používal pro pojmenování vědy, která zkoumá ideje.

¹¹¹ Šaradín, P.: *Historické proměny pojmu ideologie*, s. 23, 96.

Vztah myšlenek a děl Karla Marxe ke kořenům totalitních ideologií je neoddiskutovatelný. Jak už bylo řečeno, sám si jistě nebyl vědom, že se po jeho smrti rozpoutá taková diskuze o jeho ideách a že určité pojmy a pasáže z knih budou donekonečna parafrázované, že tyto budou zneužity jako základní pilíře pro nový myšlenkový směr marxismus a později doplněny o jiné z hlav komunistických vůdců – o leninismus a stalinismus, které dali marxismu zcela nový rozměr. To vše by se dalo s nadsázkou shrnout do věty, která mě zaujala v jednom článku: „Marx za Stalina nemůže o nic víc než Ježíš za inkvizicí“.¹¹²

Marx byl ale také jedním ze zakladatelů sociologie, patří mu výjimečné místo mezi teoretiky dějin ekonomického myšlení a je dodnes uznávaným pro svou sociální filosofii (základna a nadstavba, teorie ideologie, odcizení) a humanistický program. Nejvíce mu asi ublížil fakt, že byl v minulých dobách označován za boha, a jeho díla byla vydávána zcenzurovaná za neomylné prognózy.¹¹³

---

¹¹² Deyl, D.: *Marxismus RELOADED*. Pátek Lidových novin, 2009, č. 49, s. 22.

¹¹³ Bauer, J.: *Otázka komunismu*, s. 64.

4 Totalitní ideologie: komunismus a fašismus (nacismus)

Nyní si dopodrobna rozebereme dva typy totalitních ideologií: komunismus a fašismus (a jeho německou mutaci nacismus). Ukážeme si základní ideje, na kterých stojí a odkud pocházejí, z čeho vzešli. Pokusíme se porovnat, co mají stejné a co rozdílné, jaký přístup zastávaly k otázce elit, společenských vrstev, majetku nebo náboženství.

4.1 Komunismus

4.1.1 *Socialismus, komunismus, leninismus a stalinismus...*

Jak jsme si již výše ukázali, kořeny socialistického a totalitního myšlení můžeme nacházet už u Platóna, Thomase Mora nebo J. J. Rousseaua. Jako takový se však socialismus rodí až na počátku 19. století jako reakce na sociální a ekonomické poměry v Evropě, které vznikly díky růstu průmyslového kapitalismu. Ideje socialismu tak začaly být spojovány s třídou průmyslových dělníků, kteří trpěli bídou a nouzí díky počáteční industrializaci všech odvětví. Socialismus má, stejně jako plno dalších ideologií, kořeny také v osvícenství; důležitá je pro něj víra v rozum a pokrok, hlavně měl být ale tvrdou kritikou liberální tržní společnosti a přijít s novou alternativou.¹¹⁴

Socialismus jakožto myšlenkový směr a ideologie se vyznačuje především svým odporem ke kapitalistickému způsobu života a snaží se ho nahradit novým, humanističtější a „lidštějším“ pojetím. Základní myšlenkou je vize člověka jako tvora společenského, který je s ostatními nějakým způsobem svázán. Velký důraz je proto kladen na společenské skupiny a kolektivy, které jedince formují. Do popředí jsou stavěny hodnoty jako spolupráce a rovnost (hlavně ta sociální), které by měly přinést stabilitu, soudržnost společnosti a uspokojení jejich materiálních potřeb.¹¹⁵

---

¹¹⁴ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 118.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 117.

V průběhu let se ze socialismu vyčlenilo několik směrů, z nichž první můžeme označit jako utopistický, pro nějž je typická neomezená víra v lidské možnosti, která bývá vtělená do dokonalé společnosti neboli utopie - příkladem mohou být snahy Ch. Fouriera a R. Owena vytvořit počátkem 19. století jakési utopistické komuny, kde se budou mít všichni rádi a budou spolupracovat. Koncem 19. století se však začínají sociální podmínky dělnictva zlepšovat. Spolu s rozšiřováním politické demokracie a volebního práva na další složky společnosti se začínají formovat i první odborové organizace a socialistické strany. Některé z těchto usilovaly o převzetí moci ústavní cestou, jiné volily cestu spíše revoluční – na základě odlišného přístupu vznikají dvě další větve socialismu. První by se dal nazvat umírněným (reformním) socialismem, neboli sociální demokracií. Tento typ dává přednost před úplným odstraněním kapitalismu jeho reformě a snaze o vyváženost mezi trhem a dohledem státu. Druhým typem socialismu je tzv. revoluční, více známý pod pojmem komunismus.¹¹⁶

Poté, co se v Rusku v roce 1917 Bolševická strana (později přejmenovaná na Komunistickou stranu) s V. I. Leninem v čele dostala k moci, počala se nová kapitola v celosvětovém chápání pojmu komunismus. Ruským revolucionářům se poprvé podařilo to, o čem snila většina komunistů – revoluční převrat v zemi a pokus o nastolení tzv. diktatury proletariátu. Tímto krokem si vytvořili ruští bolševici neochvějnou autoritu, kterou následně stvrdili v roce 1919 vznikem mezinárodního sdružení komunisticky smýšlejících zemí – Komunistické internacionály neboli Kominterny.¹¹⁷ Od tohoto okamžiku bylo rozhodnuto, že sovětský typ se stane dominantním modelem komunistického vládnutí a

---

¹¹⁶ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 118-119.

¹¹⁷ Též nazývaná Třetí internacionála, byla rozpuštěna roku 1943 a po válce její funkci nahradila tzv. Kominforma.

myšlenky marxismu-leninismu převládající ideologií komunisticky smýšlejícího světa.¹¹⁸

Jak už bylo řečeno, sovětští komunisté převzali jako hlavní ideovou myšlenku marxismus, který se ovšem dost rozcházel s Marxovými a Engelsovými představami. Nově vzniklé komunistické strany si potřebovaly klasický marxismus značně přizpůsobit, aby byl více použitelný pro jejich novou ideologii. Začaly se více soustředit na otázky, jako je získání a udržení moci a politická nebo ekonomická organizace. S Marxovými představami se rozcházel i území, kde se měly komunistické strany dostat k moci – místo ve vyspělých západoevropských končinách se komunistická revoluce šířila hlavně v chudých a zemědělsky orientovaných zemích – v Rusku a Číně. Tento stav s sebou přivedl i fakt, že městský proletariát, který měl potřebnou přestavbu společnosti vést, byl nepočtený a neschopný provést jakoukoli revoluci. To zapříčinilo vznik opravdové komunistické elity a neochvějných vůdců v čele strany. Vláda lidu se tak proměnila spíše na vládu vybrané politické elity a jedna ze základních Marxových myšlenek se tak kompletně proměnila. Tyto vůdčí osobnosti (zejména Lenin a Stalin) se pak dále podílely na tvorbě oficiální ideologie a značně ji ovlivnily.¹¹⁹

První, kdo výrazně ovlivnil podobu komunismu 20. století, byl V. I. Lenin, ruský marxistický teoretik a revolucionář, zakladatel bolševické strany a vůdčí osobnost Říjnové revoluce. Lenin marxismus obohatil o několik nových prvků a podle něj se tomuto souboru myšlenek říká leninismus. Jak již bylo řečeno, sovětští komunisté se museli v první řadě soustředit na problém uchopení moci. Lenin proto přišel s přesvědčením o potřebě nové revoluční strany (někdy též nazývané avantgardní či nového typu), protože si nebyl jist, že by proletariát sám

---

¹¹⁸ Po 2. světové válce se navíc rodí nové komunistické režimy a tento typ vládnutí zažívá opravdový boom - např. po roce 1945 vznikají komunistické režimy ve východní Evropě, v roce 1949 v Číně a 1959 na Kubě.

¹¹⁹ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 141.

dospěl k revolučnímu třídnímu vědomí.¹²⁰ Hlásal tedy, že k revoluci nedojde žádným spontánním způsobem, ale že se jí bude muset trochu pomoci správným vedením a organizací. K tomuto jí tedy měla dopomoci ona avantgardní strana, která dělnictvo povede.¹²¹

Pokud jde o atributy revoluční strany, měla být sestavena z profesionálních a věci oddaných revolucionářů, kteří budou dokonale znalí marxistické teorie. Tato intelektuální vyzbrojenost měla být zárukou, že strana pochopí problémy dělnické třídy a dovede jí až k revoluci a nastolení komunismu jakožto konečné fáze. Co se týče organizace této strany, měla fungovat na principu demokratického centralismu, což byla Leninova idea o vyváženosti svobodné diskuze, ale taky akční jednoty uvnitř strany – to znamenalo ve svém důsledku totální dominanci nadřazených složek.¹²² Jelikož Lenin také tvrdil, že se dělnická třída musí bránit proti nepřátelům a avantgardní strana měla jako jediná zastupovat zájmy lidu, zapříčinilo to jediné – Rusko se stalo do roku 1920 plně monopartijním státem. Leninismus tudíž s sebou přinesl i důležitý bod komunistické ideologie - existence pouze jediné strany na politické scéně.¹²³

Tak jako V. I. Lenin ovlivnil ideologickou základnu komunisticky smýšlejících zemí a podle něho pak byl hlavní směr ideologie nazván marxismem-leninismem, snažil se i J. V. Stalin za sebou zanechat nějakou nesmazatelnou stopu. Jeho způsob centralistické vlády se zapsal do dějin jako stalinismus. Důležitým obratem, který Stalin učinil na poli ideologie, bylo osvojení si tzv. doktríny „socialismu v jedné zemi“, která hlásala, že Sovětskému svazu¹²⁴ se může podařit vybudovat socialismus i bez nutné revoluce v ostatních

---

¹²⁰ Lenin byl přesvědčen, že je dělnická třída soustavně oklamávána buržoazií, která se snaží do ní promítnout své názory a představy.

¹²¹ Rejai, M.: *Political ideologies: A Comparative Approach*, s. 82.

¹²² Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, s. 126.

¹²³ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 142.

¹²⁴ V roce 1922 byl vytvořen Svaz sovětských socialistických republik (SSSR), k němuž byla v průběhu let připojena Ukrajina, Bělorusko, Ázerbájdžán, Arménie, Gruzie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán,

zemích. Stalin provedl několik dramatických reforem, zavedl ekonomické plánování tzv. pětiletky, rychlou industrializaci a totální likvidaci soukromého podnikání. Zemědělci se museli kolektivizovat do velkých státních družstev a ekonomika podléhala kompletně systému centrálního plánování, které měla zajišťovat soustava silných ekonomických ministerstev. Jeho vládu také provázely praktiky, jako byly násilné čistky uvnitř strany v reakci na jakoukoli kritiku, všudypřítomná tajná policie NKVD nebo existence věznic, pracovních táborů (gulagů) a cenzura. Stalinovo období je tudíž právem nazýváno totalitní diktaturou, které bylo docíleno díky pevné vládě jediné strany, kde nebyla dovolena žádná diskuze.¹²⁵

4.1.2 Ideové prvky komunismu

Komunistická totalitní ideologie, stejně jako ta nacistická, se stala nejvýraznější ideologií 20. století. Obě dvě splňovaly kritéria, která jsou pro totalitarismy klíčová: měly ambice stát se všezahrnujícím a vševysvětlujícím učením, a hlásaly, že jsou dějinami předurčeny k tomu, aby ovládly celý svět. Ve své radikálně čisté podobě se snažily vytvořit iluzi, že se staly novou náboženskou vírou, ke které je třeba se v těžkých časech upírat.¹²⁶

Jak jsme si již řekli, komunismus jakožto ideový směr, který vzešel ze socialismu, vznikl stejně jako nacismus jako reakce na problémy své doby. Snažil se nabídnout lidem v těžkých časech to, co potřebovali nejvíce: že jim vyřeší každodenní trable – špatnou ekonomickou a sociální situaci, postavení ve společnosti. To je totiž pro totalitní ideologie typické: využijí relativní nestability ve společnosti, protože vědí, že lidé, zmítající se v krizi, se uchylují častěji

---

Turkmenistán, Uzbekistán a později i Moldávie, Litva, Lotyšsko a Estonsko. Tento kolos států se rozpadl až v roce 1991 na základě demokratických změn ve středovýchodní Evropě.

¹²⁵ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 142-143.

¹²⁶ Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, s. 100.

k radikálním řešením, když vidí, že ta obvyklá nezabírají tak rychle, jak by si představovali.¹²⁷

Kořeny myšlení komunismu pramení především z učení K. Marxe a B. Engelse, kteří přitom navazovali na bohaté ideové dědictví předešlých socialistických myslitelů, jak už bylo přiblíženo v předchozích kapitolách. Jejich odkaz byl pak dále rozvíjen a měněn podle okolností a potřeb, a proto se můžeme setkat s mnoha národními mutacemi, které inspirovaly komunistická hnutí v dalších zemích. Dominantní úlohu hrálo hlavně učení ruských komunistů, především soubor myšlenek tzv. marxismu-leninismu a jeho ideje mezinárodní revoluce, který byl později vystřídán jinou doktrinní změnou, a to koncepcí stalinskou a myšlenkou komunismu v jedné zemi. Pokud jde o mutace marxismu v jiných zemích než bylo Rusko, můžeme si uvést jako příklad maoismus¹²⁸, který vznikl ve 2. polovině 20. století v Číně.¹²⁹

Pokud bychom si tedy měli definovat hlavní ideje komunismu, budeme vycházet hlavně z marxismu, leninismu a stalinismu, o kterých jsme se již zmiňovali, a tak si je tu jen v bodech shrňme:

Dějinnost - dějiny jsou jen dějinami třídních bojů, které můžeme dělit podle charakteru vlastnictví výrobních prostředků. Nynější kapitalismus musí být svržen, aby uvolnil cestu mnohem solidárnějšímu a lepšímu socialismu.

Dialektika – teorie přejatá od Hegela, pracuje s třístupňovým vývojem: teze – antiteze – synteze: spojením dvou protikladů vzniká nový začátek, což v praxi znamenalo, že i vědomá a neskutečná lež mohla být vydávána za vyšší stupeň jednoduché pravdy.

---

¹²⁷ Odtud tedy i vysvětlení, proč se radikální skupiny a populisté dostávají ke slovu daleko častěji v době ekonomických a jiných krizí. Proč se např. Hitler dostal k moci právě v době, kdy byli Němci frustrováni z prohrané války, placení reparací, inflace, nezaměstnanosti a politické nestability.

¹²⁸ Čínská verze marxismu-leninismu, jejímž tvůrcem byl Mao Ce-tung, který vládl v Číně neomezeně v letech 1949-1976. Mao byl oddaným žákem stalinské doktríny až do Stalinovi smrti, a poté se vydal vlastní originální cestou marxistického učení.

¹²⁹ Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, s. 104.

Třídní boj – kapitalistická společnost je rozdělena na dvě proti sobě jdoucí sociální třídy: buržoazii (kapitalistická třída, která žije z bohatství, které nahromadila tím, že ukradla dělníkům nadhodnotu výrobků) a proletariát (zbedačené masy, které jsou nuceny prodávat svou pracovní sílu).

Teorie nadhodnoty – svou prací vytvářejí dělníci nadhodnotu, která je přičtena k výrobku, ale tuto nadhodnotu si přivlastňuje buržoazie, která tím neoprávněně bohatne.¹³⁰

Změna ekonomických vztahů – veškerý vývoj je ovlivněn ekonomickými vztahy a poměrem vlastnictví výrobních prostředků. Tato ekonomická základna má vliv na právní a politickou nadstavbu, a proto tím, že změníme ekonomické vztahy, docílíme změny společenského řádu, hodnot a náboženství.¹³¹

Odstranění soukromého vlastnictví – úzce souvisí s předešlým bodem; komunisti věřili, že příčinou všeho zla je soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Místo něho měl být zaveden kolektivismus, což je společné vlastnictví. Mnoho klíčových podniků bylo znárodněno a vznikala velká státní zemědělská družstva.

Mesiášský charakter komunismu – vykupitelské učení, které hlásá, že proletář, který není poskvrněn „dědičným hříchem“ (nevlastní soukromé výrobní prostředky) a trpí nejvíce důsledkem tohoto zla, je předurčen k tomu, aby přivedl lidstvo k vysvobození (zavedl komunismus). Díky tomu je nahlíženo na jakékoliv konkurenční náboženství velice nepřátelsky.

Elitní postavení komunistické strany – lidé, kteří jsou v této straně, mají výsadní postavení ve společnosti a mají plné právo celou jí řídit a udávat směr vývoje. Z leninismu plyne také odůvodnění, proč tomu tak je: proletariát není

---

¹³⁰ Marx, K., McLellan, D.: *Capital: A new abridgement*, s. 115.

¹³¹ To ve svém důsledku vedlo komunistické režimy k tomu, aby razantně zasahovaly do ekonomické sféry – znárodněly podniky a socializovaly vesnice, což mělo přinést urychlení přechodu ke komunismu.

sám schopen ničeho docílit, musí být veden skupinou ztělesňující vědomí a svědomí proletariátu.¹³²

Totalita – kontrola celé společnosti, nadvláda celku nad částmi; přesvědčení, že jednotlivý prvek můžeme pochopit jedině srze pohled na celek; důraz na kolektivismus.¹³³

Centrální plánování – prvek, který přinesl J. V. Stalin. V praxi se projevoval jako tzv. pětiletka - dlouhodobé plány, čeho a kolik vyprodukovat bez sebemenší návaznosti na potřeby trhu. Tyto praktiky byly ospravedlňovány tvrzením, že neexistuje jiná volba, protože se okolnosti výroby vymykají kontrole, a proto je nutné ustoupit od prostředí konkurence.¹³⁴

4.2 Fašismus/nacismus

4.2.1 Historické podhoubí fašismu – proč a kdy vznikl?

Výraz fašismus je údajně odvozen od latinského *fasces*, které má označovat svazek prutů se sekyrou, jež se používal v antickém Římě jako znak úřednictva. V 90. letech 19. století v Itálii se slova používalo v souvislosti s označením skupiny revolučních socialistů. Až s příchodem Mussoliniho a jeho polovojenských jednotek, které vznikaly během 1. světové války, slovo *fascismo* dostalo nový ideologický význam. V současnosti se výrazem fašismus označuje totalitní ideologie, která se po 1. světové válce rozmohla v Itálii a v modifikované podobě jako nacismus se později objevila i v Německu.¹³⁵

Fašismus je jako ideologie, v porovnání například s liberalismem, konzervatismem či socialismem poměrně mladá, protože vznikla jako fenomén mezi dvěma světovými válkami. Dalo by se ale říci, že stejně jako komunismus navazuje na mnohem starší kořeny ideového učení předchůdců. Pro fašismus je

---

¹³² Balík, S., Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů, s. 105-107.

¹³³ Odtud i obhajující hesla jako: „Když se kácí les, létají třísky.“

¹³⁴ Hayek, F. A.: *Cesta do otroctví*, s. 53.

¹³⁵ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 219.

typické, že jako idea je vždy proti něčemu - snaží se vymezit určitou kritikou či revoltou, ať už je to proti moderně, hodnotám osvícenství, kapitalismu, komunismu, liberalismu nebo racionalismu. Také, stejně jako komunismus, vznikl v době, kdy byla společnost paralyzována řadou krizí. Ať už mluvíme o ekonomické krizi let třicátých či poválečné nestabilitě ve společnosti v letech dvacátých. Někteří autoři došli dokonce k názoru, že vznik fašismu byl zcela ojedinělou událostí, která souvisela s mnoha specifickými faktory, které se prostě jen sešly všechny v nesprávnou dobu.¹³⁶ Mezi tyto bychom mohli počítat historický fakt, že v Evropě bylo najednou po první světové válce plno nových demokratických vlád, které sice rychle nahradily starší autokratické hodnoty, ale neměly ještě dostatek času na to, aby se staly dostatečně silnými a stabilními. Toto společně s nastupujícím vystřízlivěním v podobě politických a ekonomických krizí znamenalo stav, který jednoznačně nahrával vizi upnutí se k jedné jediné silné osobě, která slibovala, že si se vším snadno poradí. Jako další faktor uveďme vzrůstající industrializaci společnosti, která přispívala k sílící tenzi mezi nižší střední třídou (drobných obchodníků a podnikatelů, rolníků a řemeslníků) a vyšší třídou velkopodnikatelů. Není tedy divu, že fašismus měl mezi zmíněnou nižší třídou řadu stoupců. Zároveň se ale dokázal velice šikovně stylizovat do hnutí, které obhajuje „zájmy středu“, což vysvětluje, proč se stavěl jak proti kapitalismu, tak i komunismu.¹³⁷

Další obavou, která sužovala poválečnou Evropu, byla ruská revoluce, jež vyvolávala v majetných třídách určitou nejistotu z toho, že by se mohla šířit i dále za hranice sovětského impéria. A jak jsme si již řekli, fašistickým skupinám se dostávalo značné finanční i politické podpory zejména z podnikatelských kruhů.

---

¹³⁶ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 220.

¹³⁷ Například Hitler si dokázal hned na začátku své politické kariery naklonit jak široké masy nespokojených dělníků svými plamennými proslovami o tom, jak by zlepšil sociální situaci v poválečném Německu, ale nacházel podporu i mezi vyššími důstojníky či váženou společností podnikatelů a aristokratů. Vše nejenom díky jistému kouzlu osobnosti, ale též skloubením svých myšlenek s notnou dávkou nacionalismu.

Také výše zmíněná hospodářská krize, která s sebou nesla nepříjemné průvodní jevy jako nezaměstnanost a finanční neúspěchy, značně nahloďovala už tak křehké demokracie. Vše hrálo do karet skupinám politických extrémistů, populistů a demagogů.¹³⁸

Konečně posledním nepříjemným jevem byla neutěšená mezinárodní situace po 1. světové válce, která s sebou nesla silný nacionalismus jako určitou reakci na zklamání z podmínek versailleského mírového uspořádání a prohranou válku. To vše bylo spojeno s frustrací z válečných reparací, hyperinlace (především v Německu, kde se pro bochník chleba chodilo doslova s pytli bezcenných peněz) a touhou po odvetě za všechno to příkoří, které se na státy po prohrané válce přeneslo.¹³⁹

Existuje plno názorů, že fašismus byl ideologií, která byla předem odsouzena k jepičímu životu, protože vznikla jako specifická záležitost mezi dvěma světovými konflikty a jako taková přirozeně zanikla krátce po porážce na konci 2. světové války. K tomuto názoru se například kloní historik Ernst Nolte, který pokládá fašismus za něco, co vzniklo jako následek unikátních historických souvislostí.¹⁴⁰ Jsou ale i tací, kteří považují fašismus jen za výsledek zla, které dřímá v každé lidské bytosti a je s její psychologií jednoduše spojeno odnepaměti. K tomuto názoru se zas přiklání psycholog a sociolog Erich Fromm.¹⁴¹

At' už je pravda na té či oné straně, musíme si uvědomit, že určité totalitní myšlenky se objevovaly, objevují a jistě i objevovat budou ve společnosti nadále. Pro příklady nemusíme chodit daleko, i dnes ve světle nové ekonomické krize se

---

¹³⁸ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 221.

¹³⁹ Tamtéž, s. 221.

¹⁴⁰ Furet, F., Nolte, E.: *Fascism and Communism*, s. 1-6.

¹⁴¹ Viz Fromm, E.: *The Working Class in Weimar Germany: A Psychological and Sociological Study*

zdá (a mnozí komentátoři mi dají jistě za pravdu), že se znovu setkáváme se zvyšující se vlnou extremismu, rasismu a politické nestability.¹⁴²

4.2.2 Vývoj fašismu

Jak bylo nastíněno v předchozí kapitole, nejmórazněji se idea fašismu projevila ve dvou evropských zemích: Itálii a Německu. V Itálii byl klíčový rok 1919 a vznik Fašistické strany pod vedením Benita Mussoliniho. Tento italský diktátor začínal nejprve svou politickou kariéru v Socialistické straně, a to poté, co si vyzkoušel dráhu učitele i novináře. Sám se snažil stavět do role zakladatele a myšlenkového vůdce fašismu, realitou ale zůstává, že mnohé z jeho projevů a textů bylo spíše dílem spolupracovníků a vědců. Každopádně v roce 1922 se stal Mussolini premiérem země a trvalo mu jen několik let, aby se pod jeho vedením stal z Itálie prakticky monopartijní fašistický stát.¹⁴³

Stejně tak jako byl rok 1919 zásadním pro vývoj v Itálii, byl též určujícím pro Německo. V tuto dobu byla založena Německá dělnická strana (později nazvaná Národněsocialistická německá dělnická strana, NSDAP nebo také nacistická strana), ke které se připojil ambiciózní mladý Rakušan Adolf Hitler. Ten se rychle probíjoval do vrcholových struktur díky svým plamenným projevům a v roce 1921 se stal předsedou strany. Po sledu mnoha revolučních událostí a politicky nátlakových akcí se nakonec propracoval až do vysoké politiky, kde byl v roce 1933 jmenován kancléřem. Hitler byl velkým obdivovatelem Mussoliniho stylu vládnutí a snažil se ho napodobit, což se mu během téměř roku vlády opravdu podařilo – z Německa se tak stala diktatura, kde měl Hitler výhradní právo vyjadřovat se ke všem oblastem života. Utvořila se tu nová německá obdoba fašismu – nacionální socialismus neboli nacismus.¹⁴⁴

---

¹⁴² Viz Mareš, M.: *Co dál s českým protiextremistickým právem?* [online] (citováno 11. 12. 2009), dostupný z: <http://domaci.ihned.cz/c1-23074200-miroslav-mares-co-dal-s-ceskym-protiextremistickym-pravem>

¹⁴³ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 220, 233.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 220, 226.

Zhruba ve stejný čas se začaly hroutit demokracie nejen v Evropě, ale doslova po celém světě. Na jejich místo se dostávaly pravicové, autoritativní a otevřeně fašistické režimy: nacionalistický převrat zavedl diktaturu v Litvě, Estonsku i Lotyšsku; Maďarsko a Rumunsko kráčely po cestě fašismu a spolupráce s nacistickým Německem. V Portugalsku vznikla Salazarova diktatura a ve Španělsku posléze Frankova. Režimy s fašistickými prvky bychom pak mohli najít i mimo Evropu: Japonské císařství ve 30. letech a Argentina za Perona v letech 1945-1955.¹⁴⁵

Teprve po válce většina z fašistických diktatur zanikla nebo měla pak už jen krátkého trvání. Tomuto jevu se podrobněji věnuje americký politický teoretik Samuel P. Huntington, který přišel s tzv. „teorií tří demokratizačních vln“. Podle něho byl demokratizační proces na konci 2. světové války součástí druhé (krátké) demokratizační vlny, která trvala zhruba mezi léty 1943 až 1962. Během této druhé vlny se ustavily demokratické instituce v zemích jako je Itálie, Západní Německo, Rakousko, Japonsko, Korea, Venezuela nebo Kolumbie. Bylo to také období, kdy se chýlila ke konci koloniální panství v Asii a Africe. Jiné státy však musely na svou demokratizační vlnu ještě čekat, mezi nimi i Československo nebo Maďarsko, které se naplno osamostatnily až po pádu železné opony a Sovětského svazu.¹⁴⁶

4.2.3 Ideové prvky fašismu a nacismu

Fašismus a nacismus mají plno ideových náplní společných, protože jedno vychází z druhého. Patří mezi ně důraz na organicky sjednocenou pospolitost a tudíž názor, že individuum jako takové není doslova ničím, protože je rozpuštěno v celku. Objevuje se tu myšlenka nového člověka, který je odhodlán k boji, povinnosti a sebeobětování, zasvětit svůj život národu, rase či nejvyššímu vůdci (Il Duce nebo Der Führer). Je též vzpourou proti hodnotám západní politické

---

¹⁴⁵ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 220.

¹⁴⁶ Huntington, S. P.: *Třetí vlna – Demokratizace na sklonku dvacátého století*, s. 27.

společnosti, a tak racionalismus, svoboda, pokrok a rovnost jsou zatlačeny do pozadí bojem, vůdcovstvím, válkou, heroismem a mocí. I přesto však má každý z ideových proudů některé myšlenky odlišné. Zatímco italský fašismus je pokládán spíše za krajní formu etatismu, jež je založena na bezmezné loajalitě k totalitnímu státu, německý nacismus staví na rasistických teoriích, antisemitismu a sociálním darwinismu.¹⁴⁷

Zatímco fašismu je přikládána hlavně aktivistická povaha, která se nevyznačuje tak propracovaným ideologickým učením (nenalezneme tu třeba klasické texty posvátného typu, jak tomu bylo u Marxova *Manifestu komunistické strany* nebo Hitlerova *Mein Kampf*), u nacismu neboli nacionálního socialismu je jasně patrná souvislost se socialismem, který se ale od toho bolševického odlišuje zejména tím, že neusiluje o to stát se internacionálním, nýbrž nacionálním. Také italsky specifický korporativismus, který u německé verze zcela absentuje, není možno chápat jako čistě totalitní. Někteří autoři se tudíž na základě předchozích zjištění uchylují k závěru, že praktickým fungováním se Itálie za doby Mussoliniho panování blížila spíše autoritativnímu, než totalitnímu typu nedemokratického režimu.¹⁴⁸

Objevují se dokonce i názory, že fašismus nemůže být vůbec pokládán za propracovanou ideologii, ale spíše za politické hnutí či náboženství, protože postrádá určité ucelené či racionální jádro. Tuto myšlenku zastává například Andrew Heywood, který se snaží podložit svou teorii hlavně tím, že i Hitler označoval své myšlenky slovem *Weltanschauung* čili „světový názor“, a ne ideologie. Označuje tedy fašismus za „uzavřený soubor postojů náboženského charakteru, kterému je spíše třeba se upsat a věřit, než jej racionálně analyzovat a diskutovat o něm.“ Zároveň podotýká, že fašismus je jako historický fenomén velice složitý, a proto je těžké určit nějaké „fašistické minimum“.¹⁴⁹

---

¹⁴⁷ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 119.

¹⁴⁸ Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, s. 101.

¹⁴⁹ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 222.

Pokud jde však o můj názor, považuji fašismus za ideologii jako kteroukoliv jinou. Neshledávám většího rozdílu mezi ním a komunismem, který se také z velké části zakládal na jakési domněnce neustále přítomného boje mezi sociálními třídami, neboť podobné je to u fašismu a boje mezi rasami. Stejně tak jako komunismus směřuje k lepším zítřkům a nastolení komunistického státu, u fašismu je tato myšlenka jen vyměněna za Třetí říši. A mohli bychom jistě pokračovat i dále. Odmítám rovněž tvrzení, že je fašismus spíše politickým náboženským hnutím, protože ho nejsme schopni racionálně analyzovat. Vždyť to je přeci základní vlastností ideologií jako takových – zakládají se mnohdy více na přesvědčení a pocitech, než na racionalismu. Je to soubor idejí a domnělých pravd, které se ovšem nedají vědecky zkoumat, ač se snaží tohoto dojmu dosáhnout.

Ač se můžeme dočíst, že je těžké shrnout myšlenky fašismu do ucelené charakteristiky, nyní se o to pokusíme. Využijeme k tomu určitých často se opakujících znaků, které fašismus celou dobu provázejí. Mezi ty nejdůležitější patří: antiracionalismus, boj, vůdcovství a elitářství, socialismus, militantní nacionalismus, etatismus, korporativismus a rasismus. Pokud bychom si však měli propůjčit vzletná slova Roberta O. Paxtona, profesora společenských věd na Columbijské universitě, jenž se mimo jiné snažil postihnout pojem fašismus, jde především o: *„způsob politického jednání, které je přesvědčeno o rozkladu společenství nebo národa, jež využívá jakéhosi kultu sjednocení a síly, který se snaží pomocí masové politické strany, stávající se z militantních nacionalistů, spolupracovat s tradičními elitami, aby pozvolna opustilo demokratické svobody. Nabízejíc místo toho spásné násilí bez jakýchkoli zákonných omezení, usiluje následně o vnitřní očistu a vnější expanzi.“*¹⁵⁰

---

¹⁵⁰ Paxton, R. O.: *Anatomie fašismu*, s. 249-250.

4.2.3.1 Antiracionalismus

Jak jsme si již řekli, fašismus byl sice fenoménem mezi dvěma světovými válkami, některé své ideje však čerpal ze starších teorií. Navazoval na myšlenky protiosvícenského proudu, který se začal vynořovat na konci 19. století. Ten se snažil dokázat, že vedle víry v nekonečný pokrok a rozum tu jsou i jiné, iracionální pohnutky a motivy, které formují pohled na svět. Jako jednoho z představitelů můžeme uvést filosofa Fridricha Nietzscheho, který se proslavil zejména poukazováním na to, jak velký má pro člověka význam vůle, zejména pak „vůle k moci“. Dále vyslovuje myšlenku, že si lidé vytvářejí svůj vlastní svět a hodnoty, podle kterých se řídí, a tudíž „*Bůh je mrtev*“.¹⁵¹ Psycholog Sigmund Freud se zase snažil osvětlit, do jaké míry je chování člověka řízeno vášněmi a iracionálními pudy a nevědomím. Stejně tak hlásal francouzský filosof Henri Bergson teorii vitalismu, což byl názor, že živé organismy čerpají svoje vlastnosti z jakési univerzální životní síly. I on zdůrazňuje hlavně instinkt a pudy před intelektem a rozumem.¹⁵²

Antiracionalismus ovlivnil fašismus hned v několika směrech, z nichž jeden bychom mohli nazvat antiintelektualismem, což ve svém důsledku znamenalo pohrdání abstraktním myšlením a místo něho se vyzvedával kult činu. To s sebou neslo hesla jako „nečinnost znamená smrt“ či „nemluvit, ale jednat“. Intelekt byl vysmíván a podceňován jakožto bez života a do popředí se dostávají duše, emoce a pudy. Tyto ideje postrádaly ucelenost a preciznost, zato však vyzařovaly jakousi mystickou sílu, které vůdci využívali pro její schopnost vyvolávat intenzivní reakce u mas a podněcovat je k aktivitě.¹⁵³

Další stránkou, kterou s sebou antiracionalismus přinášel, byl určitý nihilismus, jakožto doslova „víra v nic“, odmítání všech morálních a politických

---

¹⁵¹ Tyto myšlenky předznamenaly vývoj pozdějšího moderního existencialismu, se kterým je F. Nietzsche někdy spojován.

¹⁵² Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 224.

¹⁵³ Tamtéž, s. 224.

principů. Fašismus je často označován jako antifilosofie pro svůj negativní charakter, kdy bylo často snadnější určit, proti čemu fašisté jsou, než v co věří. Sám sebe však mnohdy prezentoval jako sílu tvořivou, která v sobě snoubí protiklady zrození a umírání, vzniku i zániku. Co je pro něj rovněž typické, namísto odvrhnutého rozumu se upírá ke společným dějinám nebo kultuře. To vše má umocňovat ideu společného organického celku, společenství, které je propojeno vzájemnou loajalitou, dějinnými i citovými pouty. Vzniklé národní společenství pak podléhá vyššímu kolektivnímu cíli, kterým může být například udržení síly a čistoty národa a vyjadřuje ho heslo „v jednotě je síla“. Z revoluce, o kterou fašisté usilovali, měl na konci vyjít nový typ člověka, jenž bude připraven se pro blaho národa kdykoliv obětovat, protože bude motivován ctí a povinností.¹⁵⁴

4.2.3.2 Boj

Především nacistická ideologie byla silně ovlivněna tím, čemu se říká sociální darwinismus. Myšlenka, která pochází od slavného britského biologa Charlese Darwina, formulovaná především v jeho nejslavnějším díle *O původu druhů* (1858), měla obrovský dopad nejen na přírodovědecké, ale posléze i na sociální a politické myšlení. Darwin zde vyslovuje teorii, jejímž základním stavebním kamenem je „přirozený výběr“ a „zákon boje a přežití“ jako zcela běžný proces vytřízení, kdy jen ti nejsilnější a nejschopnější druhy (nebo jedinci) mohou, nebo spíše jsou schopni, přežít a dále se rozmnožovat.¹⁵⁵ Nacismus si hlavní myšlenku boje jakožto přirozeného procesu přisvojil a vykládal ji až do takové míry, že boj a válka byly považovány za dobro, zatímco slabost, prohra a nemožnost za zlo.¹⁵⁶ Podle této ideje jsou soutěž a konkurence jen ozdravující procesy, které jasně ukážou, komu je dovoleno přežít a kdo je

---

¹⁵⁴ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 224-225.

¹⁵⁵ Darwin, Ch.: *O původu člověka*, s. 243-244.

¹⁵⁶ Dokladem toho může být i slavné Mussoliniho heslo: „Válka je pro muže totéž, co je mateřství pro ženy“, nebo Hitlerovo: „Silným patří vítězství a slabí musí ke zdi“.

ostudou rasy. Konflikt zase zaručuje pokrok a garantuje, že nakonec zvítězí nejzdatnější a nejsilnější. Naopak, jsou zavrhovány klasické humanistické ideje soucitu, pochopení a péče, které jsou vnímány jako slabost. Tím se dostáváme k programu eugeniky, který měl zaručit, že se eliminuje většina slabých a nemocných jedinců, a tudíž se nebudou dále šířit jejich geny. Prakticky to znamenalo, že bylo v Německu oficiálně zavedeno nejprve násilné sterilizování tělesně i duševně postižených a v letech 1939-1941 započalo jejich systematické vyvražďování. Stejným ideovým podkladem mělo být i vyhlazování evropského židovstva, které bylo také svým způsobem případem rasové eugeniky.¹⁵⁷

Všudypřítomné neustálé vyzvedávání boje jako nutného prostředku mělo na hnutí stejný efekt, jako když se přilévá do ohně olej – získávalo stále více na své aktivistické a expanzionistické povaze, což vedlo k přesvědčení, že je potřeba rozšiřovat hranice říše dále na východ, aby se dosáhlo tzv. „Lebensraumu“ (životního prostoru) na Východě a německý národ tak mohl být zachován.¹⁵⁸

Prakticky to znamenalo jediné: poté, co se Hitler stal v roce 1933 kancléřem, započal v zemi proces zbrojení, které se mělo stát podkladem pro budoucí válku. Tuto myšlenku však Hitler nahlas hodně dlouho nevyslovil. Byla ale jasně patrná z jeho způsobu zahraniční politiky a z myšlenek objevujících se v knize *Mein Kampf*.¹⁵⁹ Výbojná politika říše se pak naplno rozjela na konci 30. let, kdy bylo v roce 1938 nedobrovolně připojeno k říši Rakousko a ve stejném roce i územně „osekáno“ Československo, nad jehož zbytkem byl ustaven vnucený Protektorát Čechy a Morava. Počátek 2. světové války pak započal v září 1939 napadením Polska.¹⁶⁰ Do konfliktu byly postupně zapojeny Spojené

---

¹⁵⁷ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 225-226.

¹⁵⁸ Bauer, F.: *Hitlerův Můj boj očima historiků*, s. 56.

¹⁵⁹ Srv. Hitler, A.: *Mein Kampf – očima dneška (rešerše-citace-komentáře)*, s. 347.

¹⁶⁰ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 226.

království, Francie a v roce 1941 i Sovětský svaz, když byl Hitlerem rovněž napaden v souvislosti s plánem Barbarossa.¹⁶¹

4.2.3.3 Vůdcovství a elitismus

Pro fašismus je typické to, čemu se říká „vůdcovský princip“ (něm. Führerprinzip). Je to stav a nepsané pravidlo, podle kterého autorita pramení z osobnosti nejvyššího vůdce a jeho charismatu. Fašistické režimy jsou označovány především jako populisticko-mobilizační, protože se snaží, na rozdíl od jiných diktatur, občany nejenom ovládnout, ale i mobilizovat pomocí nejrůznějších politických agitací či propagandistických akcí. Společnost je pak řízena nejvyšším vševědoucím neomylným vůdcem, který nad všemi vyniká svou schopností vést ty, kteří jsou schopni jen stádně poslouchat a řídit se příkazy ze shora. To vše vyvěrá z teorie, podle které se lidé řadí do tří skupin (podle schopnosti řídit nebo být řízen) a z pokřivené ideje „nadčlověka“, který si fašisté propůjčili od již zmiňovaného F. Nietzscheho. Do první skupiny spadají lidé, co mají vzácný dar vůdcovství a charismatické autority, jež je příznačná právě pro onoho jediného a nejvyššího vůdce. Do druhé skupiny patří válečná elita, která se vyznačuje hrdinstvím, vizí a schopností sebeobětování.¹⁶² Třetí skupina je tvořena masou, tedy většinovou populací, která je podle této teorie slabá, nečinná a neschopná ničeho jiného, než poslušnosti a plnění úkolů, které přicházejí od nejvyššího vůdce. Protože jedině on, jakožto elita národa, je obdařen úlohou probudit masy z jejich nečinnosti, vytvořit z nich mocnou sílu a dovést toto stádo k cíli s použitím svých výjimečných vlastností. Vůdce má v tomto pojetí monopol na pravdu a určuje, co je vůlí národa – veřejným zájmem

---

¹⁶¹ Operace Barbarossa byl Hitlerův plán invaze Německa do SSSR, který začal 22. 6. 1941. Cílem bylo otevřít tak východní frontu.

¹⁶² Ve Třetí říši tuto skupinu měly představovat vojenské jednotky SS, které fungovaly nejdříve jako tělesná stráž, ale posléze se z nich stala jakási tajná policie a dalo by se říci, že představovaly stát ve státě.

(v Rousseauovu pojetí představuje tento pojem termín „obecná vůle“, jak bylo přiblíženo v předešlé kapitole).¹⁶³

Dále fašismus čerpá z filosofie zmíněného F. Nietzscheho, který se ve svém díle *Tak pravil Zarathustra* (1884) zabývá elitismem. Podle něj existuje taktéž jen pár vybraných jedinců, kteří jsou schopni si jít svou vlastní cestou, nepodrobovat se slepě konvencím či svazující morálce a žijí podle své vůle. Tento výjimečný jedinec – „nadčlověk“ (*Übermensch*) má být elitou mezi lidmi, nadstavbou nad „obyčejným“ nedokonalým člověkem. „*Čím je opice člověku? Posměchem nebo bolestným studem. A stejně má i člověk býti nadčlověku: posměchem nebo bolestným studem... Člověk je cosi, co má býti překonáno.*“¹⁶⁴

Právě poslední zmíněnou větu si často nacisté propůjčovali. Z ideálu nadčlověka jakožto jedince, který je schopný sám uvažovat a rozhodovat se bez akceptace vnějších vlivů, udělali ideu politického vůdcovství, kde se nadčlověkem míní nejvyšší vůdce. Naopak se z tohoto pohledu velice pesimisticky dívají na schopnosti řadových lidí, na rozdíl od liberální demokracie. Vládnout má jen omezená skupina lidí, elitní menšina, protože rovnostářství je podle nich vyloučeno.¹⁶⁵

Teorií elit se jako první zabýval italský sociolog a politický ekonom Vilfredo Pareto (1848-1923). Ten tvrdil, že toto početně malé uskupení lidí ovládá zbytek společnosti jak silou, tak přesvědčováním a manipulací. Zároveň hovoří o jakémsi věčném koloběhu elit, kdy se časem každá elita začne uzavírat do sebe, odvrátí se od zbytku společnosti, a tím ztrácí svou původní sílu. Výsledkem pak je, že bývá následně svržena elitou novou, čímž začíná vše od začátku. Tento jev je jádrem veškerého politického dění a „...*dějiny jsou hřbitovem elit, které byly kdysi neúspěšné*“.¹⁶⁶

---

¹⁶³ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 227-229.

¹⁶⁴ Nietzsche, F.: *Tak pravil Zarathustra*, s. 9.

¹⁶⁵ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 227.

¹⁶⁶ Keller, J.: *Úvod do sociologie*, s. 199.

4.2.3.4 Socialismus

Už výše byl přiblížen vztah, který mají fašismus a nacismus k socialismu. Vysvětlili jsme si, že německá obdoba nacismus – nacionální socialismus měla o trochu jinou povahu než fašismus italský, i když i ten měl k němu jistým způsobem blízko vzhledem ke skutečnosti, že i samotný Mussolini byl nejprve aktivním členem Italské socialistické strany.¹⁶⁷ Také bylo již řečeno, že hodně stoupců fašismu pocházelo z řad nižší střední třídy a městského dělnictva, a proto se sympatie k levicovým myšlenkám dají očekávat. Stejně tak jsme se již zmínili, že stejně jako komunismus, i fašismus vyznával jistý kolektivismus, čili kladl důraz na blaho společenství více než na úspěch jednotlivce (což je typické pro systém kapitalismu, který podle fašismu narušuje soudržnost rasy a národa). V oblasti hospodářství se tu rovněž objevovaly myšlenky částečného znárodňování a státní regulace.¹⁶⁸

Fašismus je tedy jak antikapitalistický, tak i antikomunistický, a to z toho důvodu, že se na druhé straně bál ideologie marxismu a bolševismu, která by do dělnické třídy zakořenila myšlenky rovnosti, solidarity a spolupráce, což bylo v rozporu s předešlou teorií boje a elitismu. Závěrem lze konstatovat, že v tomto ohledu byl fašismus určitým hybridem, který ale v sobě s chladnokrevným rozmyslem kombinoval dvě protichůdné ideové roviny, kdy si z nich jen vybral to, co uznal za vhodné a skloubil je do jednotného celku. Tím značně rozšířil okruh svých stoupců a obdivovatelů, a proto ho podporovala jak šlechta, tak řadoví dělníci, drobní řemeslníci či podnikatelé.

4.2.3.5 Militantní nacionalismus

Fašismus se vyznačoval jak extrémním nacionalismem, tak militarismem a imperialismem, který se projevoval snahou expandovat do sousedních zemí.

---

¹⁶⁷ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 229.

¹⁶⁸ Příkladem může být rok 1939 a pokus Hermanna Göringa o jistou reorganizaci německého kapitalismu v duchu čtyřletého plánu, inspirovaného nejspíše sovětskými pětiletkami.

Onen přehnaný nacionalismus můžeme spatřovat hlavně v přesvědčení, že německý národ je ostatním národům nadřazený, jakousi „panskou rasou“, a idejích árijství. Zčásti se inspiroval již zmíněným sociálním darwinismem, byl však dost přiživován pocity frustrace z prohrané 1. světové války. Pro Německo znamenal Versailleský mír potupu ve formě válečných reparací a proklínané klauzule o válečné vině, pro Itálii (jakožto zemi, která stála na straně vítězů) zklamání, protože nedosáhla žádných teritoriálních zisků.

Hnutí si rovněž propůjčilo doslova mýtický charakter, kdy stavělo na vědomí jistého národního poslání. Objevovala se tu myšlenka znovuoobnovení národa z ničeho, „nového člověka“¹⁶⁹, či navázání na historickou tradici zašlé slávy. V Německu se to projevilo ve vyhlášení tzv. „Třetí říše“, která měla být pokračováním „první říše“ Karla Velikého a „druhé říše“ za vlády Bismarcka. V Itálii se zase navazovalo na slavné časy dob císařského Říma a na antiku.¹⁷⁰

Pokud jde o militarismus a expanzionismus, ten vyvěral právě ze zmíněného pocitu nadřazenosti národa a přesvědčení, že výboji získá nad ostatními, méně ušlechtilými národy vládu a území, kde se bude moci nadřazenější rasa dále rozvíjet. To se prakticky odrazilo v myšlence „většího Německa“ a expanzi až k Sovětskému svazu, již zmíněnému životnímu prostoru na východě. Ve fašistické Itálii expanzionismus vyústil vpádem do Habeše v roce 1934 a jako mimoevropský příklad může sloužit i Japonsko, které obsadilo roku 1931 Mandžusko. Všechny příklady měly společný cíl: zajistit si těmito výboji vlastní trhy a surovinové zdroje. Bylo totiž jasné, že země musejí být v prvé řadě silné ekonomicky, aby měly šanci se dále rozvíjet – privátní zdroje energie k tomu měly výrazně dopomoci.¹⁷¹

---

¹⁶⁹ I zde je možno vidět inspiraci nadčlověkem ve filosofii F. Nietzscheho.

¹⁷⁰ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 231.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 231.

4.2.3.6 Etatismus

Na rozdíl od nacistické totalitní vlády, pro kterou je typické upřednostňování rasy, jakožto jediného zdroje síly národa, v italském fašismu tuto úlohu hrálo vyzvedávání role státu jako takového. Etatismus neboli názor, že stát je nejvhodnějším nástrojem v cestě k blahobytu společnosti a jejímu rozvoji, je patrný například z Mussoliniho oblíbeného hesla: „Vše pro stát, nic proti státu, nic mimo stát“. Jde tedy o jakési zbožštění státu, kdy tomuto musela být podřízena celá společnost a její chování. Objevuje se tu již zmíněný kolektivismus a vyzvedávání veřejných zájmů, občané jsou ztotožňováni se státem a musejí mu být stoprocentně oddáni. Stát se stává všemocným a jako takový má monopol na pravdu. Mnohdy udává systém morálních hodnot. To vše ukazuje na jasný příklad totalitarismu, pro který je typická politická manipulace s občany, teror a zpolitizování všech stránek každodenního života lidí. O co tedy italský fašismus usiloval, bylo vytvoření totalitního ideálu – podřízení všech jedinců pouze státu. Stát měl poskytovat lidem určitou soupatřičnosti, vůli a pocit jednoty. Život jedince měl být položen na oltář zájmů země.¹⁷²

K této ideologii však nesáhl Mussolini náhodně, moc dobře si byl vědom určité kulturní a sociální roztržitosti země. I dnes jsou v Itálii patrné zjevné známky větší příslušnosti k regionu než k samotnému státu. Přežívají tu různé dialekty, soupatřičnost k městům či provinciím a značný antagonismus sever – jih. Tím, že prosazoval oddanost státu jako celku, se snažil zemi sjednotit, protože věděl, že jedině tak ji bude moci lépe ovlivňovat a mobilizovat. Přesto ale mnoho autorů tvrdí, a já se k nim připojuji, že režim v Itálii v praxi ani zdaleka nedosahoval takového stupně totalitarismu, jako tomu bylo v nacistickém Německu. Nadále totiž existovala italská monarchie, několik regionálních politických vůdců na jihu země mohlo zůstat u moci, a především katolická církev si po celou dobu zachovala svou nezávislost. Dalo by se tedy říci, že

---

¹⁷² Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 232.

fašistická Itálie nenaplnila všechny atributy totalitní diktatury. Pramení to zejména z povahy země, která je silně věřící a postavená na značné regionální identifikaci.

4.2.3.7 Korporativismus

I tento ideologický aspekt je svázán hlavně s italskou formou fašismu. Je to způsobeno jistou závislostí korporativismu na etatismu. Pojem korporativismus by se dal vysvětlit jako v ekonomice využitý způsob, jak se organizovaná společnost různých profesí a zájmových skupin (korporace) mohou podílet na procesech vládnutí. Je označován za „třetí cestu“ mezi kapitalismem a socialismem, protože stojí jak proti centrálnímu plánování, tak proti volnému trhu. Snaží se vzbudit v pracujících dojem, že nezáleží na příslušnosti k podnikatelské nebo dělnické třídě, protože ve výsledku jde především o úspěch, který bude přínosný pro blaho státu a společnosti jako duchovně sjednoceného celku. Toto odbourání konfliktů a nastolení harmonie mezi třídami mělo přinést jak ekonomické oživení, tak i onen pocit sounáležitosti a odpovědnosti společně plnit závazky a povinnosti k zemi. Úplně na vrcholu všeho tedy stál stát jakožto zprostředkovatel, který měl plnit i funkci strážce zájmů státních nad individuálními.¹⁷³

V praxi to vypadalo tak, že bylo v roce 1927 vytvořeno v Itálii 22 korporací, kterým bylo uloženo dohlížet nad rozvojem hlavních průmyslových odvětví a roku 1939 dokonce vzniklo uskupení s názvem „Komora prutů a korporací“, jež mělo údajně nahradit italský parlament. Skutečnost byla ovšem taková, že korporace sloužily jen k tomu, aby měl fašistický stát hospodářství i organizované pracující pod větším dohledem a mohl s nimi manipulovat.¹⁷⁴

---

¹⁷³ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 234.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 234-235.

4.2.3.8 Rasismus

Jestliže předchozí dva body byly typické pro režim italský, rasismus je čistě nacistickou záležitostí. Tento specifický typ rasismu byl směsicí antisemitismu a již zmíněného sociálního darwinismu. Samotné antisemitistické smýšlení nebylo v Evropě ničím novým; na Židy se pohlíželo od nepaměti jako na národ, který je z teologického hlediska odpovědný za smrt Ježíše Krista a odmítají-li se obrátit na křesťanství, popírají tím Ježíšovo božství. Od počátku jsou tudíž spojováni se zlem a neupřímností. Už ve středověku se objevovalo uzavírání židovských komunit do ghett a jejich částečné vylučování ze ctihodné společnosti. V polovině 19. století však antisemitismus zvýšil na intenzitě, což souviselo se silící vlnou nacionalismu v několika evropských zemích. Výsledkem byla třeba známá Dreyfusova aféra ve Francii či pogromy proti Židům za Alexandra III. v Rusku.¹⁷⁵

Významný zlom v pojetí antisemitismu ovšem přišel na konci 19. století, když se začalo poprvé operovat s židovstvím ne jako s kulturní či náboženskou skupinou, ale jako s lidskou rasou, což bylo způsobeno vzestupem oblíbenosti vědecky neprokázané teorie a „vědy o rasách“. Židům tak byly přisuzovány jak různé negativní vlastnosti na základě zažitého stereotypu, ale i určující biologické faktory, jako jsou obličejové rysy, vlasy či krev. Mezi první vědce, kteří se snažili vypracovat jakousi vědeckou teorii o problematice ras patřil sociální teoretik Joseph-Arthur Gobineau, který napsal *Pojednání o nerovnosti lidských ras* (1854). Zde například tvrdil, že existuje několik druhů ras, z nichž každá je na jiném stupni žebříčku v hierarchii vyspělosti. Podle této teorie jsou nejvýše postaveny „bílé národy“, o kterých mluví jako o „árijských“.¹⁷⁶ Tyto mají být od

---

¹⁷⁵ Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, s. 102.

¹⁷⁶ V porovnání s tím, co bylo později podstatou Norimberských zákonů (1935), byl ale Gobineau spíše pesimistou, protože byl přesvědčen, že vzájemným neustálým křížením ras mezi sebou již byli árijci zdegenerováni, a tudíž přišli o možnost vytvoření nové budoucí vyspělé civilizace, vybudované jen na árijských genech.

přirozenosti nadány tvořivostí. Naopak jako netvořivý národ jsou uvedeni Židé. Gobineau šel dokonce tak daleko, že určil podle jeho názoru deset „velkých civilizací“, které ovlivnily nejvíce život na zemi a přinesly něco dobrého. Není velkým překvapením, že *„všechny vzešly z popudu plemene bílého“* a že *„většina pak náleží, nebo aspoň částečně, plemeni arijskému“*.¹⁷⁷

Dalšími, kteří přiřivili rasový antisemitismus, byli hudební skladatel Richard Wagner¹⁷⁸, který prohlásil, že „nižší rasy“ pocházejí z opic, zatímco árijci odvozují svůj původ „od bohů“¹⁷⁹, a britský autor díla *Základy devatenáctého století* (1899) Houston Stewart Chamberlain (který se stal shodou okolností Wagnerovým zetěm). Toto dílo se stalo jedním z významných zdrojů nacistické ideologie. Chamberlain zde také definoval nejvyšší rasu, pojmenoval jí ovšem „Teutoni“, což mělo odkazovat k německy mluvícím národům. V rámci Chamberlainovy představy dějin se tu ukazuje jako hlavní premisa odvěkého střetu dvou národů – Teutonů a Židů. Teutoni jsou líčeni jako ti, co mohou za všechn pokrok a kulturní vývoj, zatímco v opozici jsou proti nim představeni Židé jakožto národ morálně, duševně i fyzicky zdegenerovaný. Nejde jim v podstatě o nic jiného než se rozmnožit po světě a ovládnout jej: *„... vliv Žida, k dobrému jako ke zlému, pochází z jeho povahy a nikterak z jeho duševních výkonů... kde Židé v cizí zemi se silně množí, tu bývá možnost, že si dají záležeti, aby splněna byla příslibení proroků, a aby dle nejlepšího vědomí a svědomí požírali cizí národy; vždyť už za živobytí Mojžíšova o sobě pravili, že jsou jako kobylky... zdá se v tomto jednom náruďku všeska ničemnost, jíž jsou lidé schopni, býti zhuštěna... šereda neřesti vytřešťuje oči z jejich dějin v nezahalené nahosti...“*.¹⁸⁰

---

¹⁷⁷ Gobineau, A.: *O nerovnosti lidských plemen*, s. 166-167.

¹⁷⁸ Wagner se například proslavil svými výroky o tom, že Židé nejsou schopni ze své povahy jakéhokoliv umění jakožto neschopný a ošklivý národ, či je částečně obvinil ze ztroskotání revoluce v roce 1848.

¹⁷⁹ Sax, B.: *Zvířata ve Třetí říši – domácí mazlíčci, obětní beránci a holocaust*, s. 59.

¹⁸⁰ Chamberlain, H. S.: *Základy devatenáctého století*, s. 54, 257.

Od této ideje byl odvozen základ nacistické ideologie a to, jak pohlíželi Němci na Židy. Celé dějinné chápání se promítlo do jednoho jediného určujícího boje mezi těmito národy, což mělo představovat souboj dobra (Němci) a zla (Židé). Na Židy byla od té chvíle svalována veškerá vina, ať už šlo o porážku v 1. světové válce, ponížení ve Versailles, ekonomickou krizi nebo hrozící sociální revoluci. V duchu hesla „Za vším hledej Žida!“ je i sám Hitler obviňoval z údajného pokusu o mezinárodní spiknutí komunistů a kapitalistů. Ten také přišel s dělením světových ras na tři skupiny, kde první rasu představovala ta „panská“ (árijská), jež je zakladatelkou kultury a nositelkou tvořivosti ve všech oblastech. Druhou skupinu pojmenoval jako „nositele kultury“, což měly být národy schopné dále šířit tyto myšlenky a využívat všech vynálezů německého lidu, ale samy nebyly schopny nic vytvořit.¹⁸¹ Třetí a úplně nejspodnější skupinu představovali Židé, taktéž zvaní „ničitelé kultury“, kteří představovali „záškodníky“ a bojovníky proti vznešené árijské rase.¹⁸²

Vše bylo tedy pečlivě rozškátno do kategorií, kde byli přesně odlišeni „zlí“ od „hodných“. V tomto černobílém chápání světa pak podle Hitlera může vyhrát jen jedna strana, což znamená, že buď definitivně zvítězí Židé, což bude znamenat zkázu Německa, nebo se zrodí světvláda árijců a Židé budou vyhubeni. Všechny tyto aspekty ústily k jedinému: výbojně zahraniční politice, směřování k válce a zbrojení. Ostatní národy jsou brány jako biologicky podřízené, a proto mohou být bez větších okolků podrobeny jediné rase. Spolu s určitou schizofrenií, že za všemi problémy stojí spiknutí Židů, bylo rozhodnuto o jejich perzekuci a pronásledování. Výsledkem byly například „Norimberské zákony“ (1935), zakazující manželství i pohlavní styky mezi Němci a Židy, aby se tak předešlo dalšímu nechtěnému „mísení ras“. Hitler se k tomu například

---

¹⁸¹ Nositeli kultury byly míněny všechny národy, které byly negermánské, ale zároveň taky nežidovské.

Tyto se později staly obětí útoku v rámci 2. světové války, kdy bylo jejich území okupováno v přesvědčení, že si tak Němci jen přisvojují část země, kterou budou využívat lépe.

¹⁸² Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 239.

vyjádřil už v *Mein Kampf* slovy: „...posláním státu je přivádět na svět Boží představy a ne ohavnosti vzniklé křížením člověka a opice.“¹⁸³

V listopadu 1938 pak byli Židé napadeni, někteří intervenováni do koncentračních táborů a desítky z nich usmrceny v rámci tzv. Křišťálové noci, kdy bylo zničeno mnoho židovských budov a obchodů, což ještě více vyhrotilo oboustranné vztahy. Následovala řada dalších perzekucí např. v podobě zákona o vyloučení Židů z hospodářského života. Rozpoutala se politika teroru, násilí a genocidy, která vyústila v „konečné řešení židovské otázky“ a v neposlední řadě hlavně likvidací zhruba 6 milionů Židů v koncentračních táborech.¹⁸⁴

Na Židy bylo v podstatě nahlíženo jako na opice a mnohdy i na něco méně než zvířata. Dokladem může být fakt, že sloužili často k různým pokusům místo experimentálních zvířat a byli nuceně sterilizováni – vše pro blaho údajného vědeckého pokroku, rasové hygieny a rozvoji nacistického eugenického programu. Poté, co v roce 1933 vešly v platnost nacistické zákony na ochranu zvířat, dalo by se říci, že kterékoliv zvíře v říši mělo větší práva než Židé, a to ve všech oblastech, ať už šlo o pracovní dobu, lékařskou péči nebo transport.¹⁸⁵

---

¹⁸³ Sax, B.: *Zvířata ve Třetí říši – domácí mazlíčci, obětní beránci a holocaust*, s. 59.

¹⁸⁴ Heywood, A.: *Politické ideologie*, s. 240.

¹⁸⁵ Sax, B.: *Zvířata ve Třetí říši – domácí mazlíčci, obětní beránci a holocaust*, s. 115-116, 126, 132.

5 Shrnutí a porovnání faktů

V této závěrečné kapitole si shrneme dosavadní poznatky, kterých jsme během práce dosáhli. Jednak propojíme již vyřčené skutečnosti do jednotného celku, zároveň se na ně pokusíme pohlédnout z vícero úhlů a zanalyzovat je.

5.1 Porovnání aspektů italského fašismu a německého nacionálního socialismu

Po důkladné analýze všech ideologických aspektů obou těchto režimů můžeme konstatovat, že i přes jistou podobnost, která pramení z určitých znaků elitismu a snahy ovládnout společnost, i zde nalézáme značné odchylky v chápání některých fenoménů. Zejména pokud jde o pochopení poslání státu jako takového, zde se italská verze od té německé dosti liší. Fašismus staví stát do posvátné úlohy, kdy se vše musí dít a obětovat právě k dobru a prosperitě země. Ono „vše pro stát a nic proti státu“ může sloužit jako příklad toho, jak se na druhé straně v Německu přistupovalo k myšlence jednotného germánského národa, jakožto zakladatele všeho kulturního dědictví. Obě ideje měly posloužit jako stmelovací prvek pro utužení mysli obyvatel. V Itálii se stát těšil uctívání hodného božstva, v Německu byl však brán jen za prostředek, pomocí něhož se může něčeho dosáhnout – určující je pro něj hlavně národ a rasa.

Podobně můžeme nahlížet na hlásání síly a velikosti národa. Ta se v italském fašismu dokládá většinou návazností na slavnou historii římského impéria a utužuje přehlídkou vojenských uniforem, což má vyvolávat převážně pocity euforie a přehnaného nacionalismu a národní hrdosti. Jestliže se však na tento aspekt podíváme v nacistickém Německu, docházíme k jednoznačnému názoru, že pocit síly národa má pramenit z identifikace s nadřazenou rasou, která má ze své pozice neomezené právo nakládat s ostatními národy podle svého uvážení. To vše se navíc snaží podložit pseudovědeckými teoriemi, a dodat tak svým tvrzením neochvějnou autenticitu. Vzniklý pocit jednoty tedy prýští z biologické či rasové soudržnosti, kterou se ještě snaží umocnit oficiální

propaganda pomocí tvrzení o nutnosti rasové čistoty, zatímco Mussolinimu jde jen o semknutí národa díky korporativismu. Tento typ poukazování na vzájemnou spolupráci a provázanost v rámci hospodářských vazeb v Itálii je ale v případě Německa nemyslitelný. Hospodářská politika byla v Německu podřízena hlavně v pozdější fázi přípravě na budoucí světový konflikt. Zatímco Italové zahrnuli do své zahraniční politiky spíše koloniální expanze, Němcům v čele s Hitlerem nešlo o nic menšího, než o totální ovládnutí celého světa. K tomuto vyburcování a zmobilizování národa měl sloužit onen extrémní rasismus, který bychom v italském fašismu hledali jen velmi těžko. Také antisemitismus se v Itálii vyskytoval spíše jako snaha zavděčit se spřátelenému Německu a pohlíželo se na něj spíše pragmaticky. To se ovšem nedalo říci o antisemitismu v Třetí říši, který dosáhl hrůzných rozměrů. Židé byli označeni za strůjce všech dosavadních křivd a neúspěchů panské rasy, a proto je měl čekat trest v podobě totální likvidace.

Nacistická říše kladla důraz spíše na jakousi determinaci, vycházející z původu každého člověka, zatímco italský fašismus upřednostňoval vůli a osobní angažovanost jako základ všeho. Z toho lze i částečně vyvodit vztah k budoucnosti a pokroku. Italové se netajili náklonností k novým technologiím a touhou se díky postupné industrializaci a modernizaci vyrovnat západním sousedům. Nejenom, že pohlíželi s nostalgií k zašlým časům, ale zároveň se snažili využít sjednoceného státu k překonání regionálních rozdílů a zaostalosti. Tuto tendenci však v německé ideologii nenajdeme, protože jako fungující průmyslový stát, jehož páteří byla nyní válečná ekonomika, nepotřeboval nic takového zdůrazňovat. Z tohoto pohledu se snažil spíše o opak, protože podle nacistů je německý národ vybaven geneticky hlavně pro rolnické práce, zušlechťování sebe sama fyzickou prací a je spjat s půdou. Tato rolnická ideologie „krve a půdy“ (Blut und Boden) upřednostňovala klidný život na venkově před přeplněností velkých měst, která by měla negativní vliv na německého ducha. Ve svém důsledku tedy ještě umocňovala onu expanzionistickou zahraniční politiku snahou vydobýt si nový životní prostor

(Lebensraum) na Východě, a vyhnout se tak přelidněnému Německu. I v tomto bodě ale shledáváme jistý paradox, protože k expanzi je možné dospět zase jen díky zvýšení zbrojního průmyslu a celkovému nastartování industrializace, což nemá nic společného s klidným rolnickým životem na venkově.

5.2 Rozdíly mezi fašismem a komunismem

Nyní se pokusíme srovnat obě již představené ideologie, a to rovněž hned v několika rovinách. Začneme od historických kořenů obou světónázorů, odkud a z čeho vzešly. Komunismus navazuje na odvěkou tradici socialistických myslitelů, postupně renovuje a určitým způsobem i radikalizuje jisté ideje sociální rovnosti, které bychom konec konců mohli nalézt u takových klasiků, jakými byli Platon, Thomas More či Jean Jacques Rousseau. Sociální solidarita, rovnostářská společnost a utopistické vize nejsou na poli ideologie tedy zdaleka ničím novým. Radikálnější ráz se socialistickému smýšlení dostává až s příchodem děl Karla Marxe, nastupující industrializací a tím i sociální nestabilitou ve společnosti. Jak bylo však řečeno, už v předchozích kapitolách, pokroucením a částečným doplněním myšlenek zejména V. I. Leninem a J. V. Stalinem dospěl komunismus zcela jiné podoby a to zejména proto, aby ho oni zmiňovaní reformátoři byli schopni uvést do praxe.

V porovnání s idejemi komunismu je ale fašismus něčím, co odkazuje spíše k novodobým skutečnostem. Snaží se stavět částečně na pseudovědeckých dílech vědců z 19. století a jejich rasových teoriích, ale stejně jako Lenin se Stalinem si i nacisté vypůjčují některé filosofické myšlenky (např. F. Nietzscheho) a předělávají je k obrazu svému. V jistém smyslu navazují na historické tendence antisemitismu, který ale značně zesílil až v 19. století. Snaží se na jedné straně poukazovat na slávu zašlých časů, ale zároveň odkazují do budoucnosti.

Zatímco fašismu jde především o směřování k jednotnému a totalitnímu státu, který bude pečlivě dohlížet nad každým aspektem v zemi, aby se tím snadněji dosáhlo jednoty a vnitřní síly, komunismu jde spíše o dosažení beztřídní společnosti a aby úloha státu byla spíše oslabena, nebo byl úplně zrušen. Pokud

šlo o vymezení nepřítele státu, v případě fašismu šlo buď o ty, kteří nechtěli spolupracovat v rámci korporací a odmítali se podřídít, popřípadě o Židy a jiné „podřadnější rasy“, které byly postaveny do pozice záškodníků – byla na ně svalována veškerá příkoří. Komunisté ale z duše nenáviděli buržoazii jakožto třídu, která je v rámci třídního boje celá staletí jen využívala a neoprávněně si přisvojovala nadhodnotu zboží, vyrobeného dělnickou třídou. Buržoazie měla jen zneužívat jejich nuzné životní situace a snažila se proletariát zotročit.

Také pojetí hospodářství bylo u obou ideologií rozdílné. Komunismus stavěl na centralismu a plánování na několik let dopředu (tzv. pětiletky). Idejí fašismu však byl již několikrát zmíněný korporativismus, i když v Německu se objevovaly jisté tendence plánování v důsledku potřeby zintenzivnění zbrojního průmyslu. Pokud porovnááme praktické řízení státu, u fašismu je klíčový vůdcovský princip, a tudíž reálná síla je koncentrována v rukou jediného vůdce, ač se formálně mluví o jedné straně. U komunismu však tato jediná strana hraje hlavní roli, stát je reálně spravován velkou a organizačně důmyslně propojenou mašinerií byrokratů. Státní aparát plnil rozkazy z nejvyšších kruhů – jde tedy o dosažení ideje vedoucí úlohy jedné strany. Když se nad tím ale zamyslíme, jde tento bod částečně proti předešlé myšlence, kdy podle jednoho z bodů oficiální ideologie komunismu má dojít v rámci dosažení beztřídní společnosti k oslabení funkce státu. Jak si následně ukážeme, není to ale jediný paradox.

Posledním hodnoceným aspektem je povaha ideologie jako takové, kdy někteří autoři shodně uvádějí, že co do detailnosti, byl komunismus daleko propracovanějším světonázorem, než tomu bylo u fašismu, který stavěl převážně na nacionalismu a uctívání nejvyššího vůdce. Poukazují na fakt, že fašismus se zrodil především z historických důvodů, z Mussoliniho potřeby sjednotit Itálii a celkové frustrace německého státu po prohrané 1. světové válce. Naproti tomu je uveden komunismus, jakožto myšlení značně ovlivněné filosofií Karla Marxe, který je jen revolučnějším typem socialismu - mnohem starší ideologie. Stvrzením oněch autorů se ovšem ztotožňují jen zčásti. Pokud jde o propracovanost fašistické ideologie, objevují se tu stejné aspekty, jaké můžeme

naleznout i u komunismu. Jde zejména o existenci nepřítele (skupiny), proti kterému je režim zaměřen – o určitého „obětního beránka“, který může zpravidla za všechno zlo a nedostatky ve společnosti (u fašismu Židé, u komunismu buržoazie). U obou dvou můžeme rovněž nalézt posvátnou knihu – dílo zakladatele či reformátora, na kterou je neustále odkazováno (*Mein Kampf*, *Manifest komunistické strany*). Vůdcovská role strany či nejvyššího vůdce je odvozena z nějakého nároku (je buď představitel elity, duchovní vůdce a zakladatel, nebo je vedoucí úloha strany odvozena od vůle lidu; povolána, aby vedla zemi k dokončení revoluce). Obě ideologie slibují osvobodit lidstvo od určitého příkoří (u komunismu od sociálního útlaku majetnou třídou, u fašismu od nepravostí a všudypřítomných židovských intrik). Po odstranění všech překážek má přijít lepší budoucnost (beztrždní společnost, prosperující tisíciletá Třetí říše a ovládnutí světa). Jak u komunismu, tak i u fašismu se objevují snahy částečně navázat, čerpat nebo se jen inspirovat z děl filosofů nebo vědců (Mora, Marxe, Darwina, Nietzscheho...). Obě mají v sobě až mesiášský charakter tím, že slibují lék na současnou nepříznivou situaci (ekonomickou krizi, sociální nouzi, politickou i hospodářskou nestabilitu po prohrané válce).

Pokud jde o tvrzení, že fašismus vznikl jen jako reakce na určité historické souvislosti, lze s ním také souhlasit jen zčásti. Neexistuje jediný nezvratný důkaz, že by se nemohl v modifikované podobě vyskytnout někdy v budoucnosti, po jiném novodobém světovém konfliktu, nové ekonomické krizi, z jiných politických či ideologických popudů. I dnes v optice ekonomické krize 21. století jsme svědky vzrůstajícího extremismu. V tomto směru se přikláním spíše ke skupině V. Čermáka, K. R. Poppera či J. L. Talmona a tvrdím, že totalitní smýšlení je v lidstvu zakořeněno od nepaměti, ale teprve za posledních sto let bylo dovedeno do „dokonalosti“, stejně jako propracované ideologie. Nyní jen existují nové, modernější a důmyslnější postupy a prostředky, jak lidstvo zmanipulovat. Vždyť i komunismus vznikl v takové podobě, v jaké ho známe dnes, až díky modifikaci Marxových myšlenek V. I. Leninem a poté, co se ho snažil uvést v praxi. Jedině díky historickým souvislostem se přeměnil do reálné podoby.

Závěr

V této práci jsem si dala za cíl zmapovat všechny aspekty, které ovlivnily strukturu dvou vybraných totalitních ideologií: fašismu a komunismu. Snažila jsem se vystopovat jejich myšlenkové kořeny, inspirace a blíže se podívat na díla, ke kterým odkazují. Zároveň jsem chtěla vyvodit všechny hlavní ideje, které jsou pro fašismus a komunismus typické. Záměrem bylo rovněž zodpovědět několik důležitých otázek, jež jsem zmínila v úvodu. Zde jsem také nastínila rozvržení hlavních kapitol, které se nyní pokusím shrnout.

Úvodní kapitola se věnuje definování stěžejních pojmů, se kterými je během celé práce operováno. Totalitní ideologie jsou tu představeny jako komplexní soustavy světonázorů a vševysvětlující učení, které aspirují na to stát se novodobým náboženstvím. Stejně tak definuji totalitní režim jako ten, který si klade za cíl kompletně postihnout veškeré dění ve společnosti, totálně ho kontrolovat a zmobilizovat masy k aktivní podpoře a angažovanosti. Pro přehlednost jsou tu i uvedeny znaky, kterými se od sebe liší režimy autoritativní a totalitní.

Druhá kapitola se věnuje představení dvou hlavních skupin autorů, z nichž každá zaujímá odlišný názor na to, jestli je totalitarismus jen fenoménem 20. století (H. Arendtová, G. Sartori, J. J. Linz) nebo jestli se tyto myšlenky objevovaly již dříve (V. Čermák, K. R. Popper, J. L. Talmon). Zároveň přibližuji i argumenty, které používají obě linie. Tato kapitola je jakýmsi odrazovým můstkem, protože jmenovaní autoři vyslovují jednu z hlavních otázek, na kterou jsem chtěla během své práce odpovědět a později se k ní ještě vrátím.

Další kapitola se zabývá rozбором některých myšlenek, objevujících se v dílech světově uznávaných filosofů Platona, Thomase Mora, Tomasse Campanelly, Jana Amose Komenského, Jeana Jacques Rousseaua či ekonoma a politického teoretika Karla Marxe. Vypichuji zde myšlenky, které se mi zdály něčím do té doby revolučními a značně kritickým či inovativním, především ale ty se sklony určitým způsobem společnost násilně přetvořit do utopistické vize.

Následující oddíl, zaměřující se na detailní popis a rozbor znaků fašismu a komunismu, je co do velikosti a objemu informací rozhodně největší. Zde uvádím jak historické souvislosti, které vedly ke zformování a zesílení totalitních myšlenek, tak jak se postupně vyvíjely a čím byly dále obohacovány. Na závěr se u každé z ideologií snažím sestavit jakési myšlenkové minimum, shrnuté v bodech pro větší přehlednost.

V závěrečné kapitole je provedena komparace jednak fašismu s komunismem, ale také italského fašismu s německým nacismem. Srovnání je provedeno za pomoci již zjištěných a definovaných znaků jednotlivých ideologií.

Jak bylo řečeno výše, v úvodu jsem si stanovila několik otázek, které ještě nebyly zodpovězeny. Na stěžejní otázku, zda bylo totalitní myšlení zcela novým úkazem až 20. století, musím jednoznačně odpovědět, že nikoliv. Po prostudování všech skutečností, pramenících ze studia děl již zmiňovaných filosofických myslitelů, jsem dospěla ke stejnému názoru, jako skupina V. Čermáka, K. R. Poppera a J. L. Talmona. Již u T. Mora a T. Campanelly můžeme sledovat jisté tendence vyřešit veškeré problémy světa tím, že by se nastavila rovnostářská společnost, kterou by ovšem ovládala určitá vybraná skupina lidí a diktovala by ostatním ze své pozice, jak se mají chovat. Stejně tak u Platona si můžeme povšimnout sklonu k extrémnímu elitismu a převýchově vybraných jedinců. Ač se to může zdát zvláštní, i učitel národů J. A. Komenský mohl částečně přispět k rozvoji představ, že je potřeba každého člověka již od raného dětství soustavně vychovávat tak, aby byl lépe tvarovatelný a splýval s davem. Proto tvrdím, že totalitní myšlenky jsou lidstvu vlastní od počátku a jediné, co se ve 20. století změnilo, byla intenzita a síla, se kterou byly hlášány. Souvisí to zejména s jistým pokrokem v této době a možností využívat nových prostředků propagandy.

Na další otázku, tážající se po kořenech totalitních ideologií jsem již z části odpověděla v té předešlé. Nejen, že pocházely od filosofů, ale mnohdy byly přímo vykradeny z děl přírodních či sociálních vědců, vytrženy z kontextu a účelně parafrázovány. Tyto fragmenty pak doznaly úplně jiných poselství a významů,

nebo byly prostě vykládány jen z jednoho úhlu pohledu. Jako příklad můžeme uvést myšlenky K. Marxe, Ch. Darwina nebo F. Nietzscheho. Oni sami by se jistě nepovažovali ve své době za rasisty, revolucionáře nebo zakladatele myšlenky eugeniky a šlechtění nové rasy. Většina myšlenek, které jim byly prisuzovány, vznikla až později a v hlavách úplně jiných lidí. Marxovy myšlenky doznaly radikálních změn až poté, co je V. I. Lenin obohatil o nové politické prvky, Darwinova teorie přirozeného výběru a nadčlověk F. Nietzscheho byly rovněž překrouceny, aby jen podpořily Hitlerův plán, jak skoncovat s Židy a vychválit svůj národ. Jsou ale i autoři, u kterých je jejich přínos velice sporný, především pak H. S. Chamberlain a A. Gobineau. Tito ve svých dílech nezakrytě poukazovali na převahu bílé rasy, z níž nejvíce vyniká „nadrasa“ árijců, a označovali Židy za neschopný, ošklivý a podlý národ.

Pokud bych měla krátce odpovědět, jaké historické skutečnosti vedly a vedou k vzestupu totalitních ideologií, musela bych říci, že krize. Krize, ať už politická, ekonomická nebo sociální, vždy vedou k nespokojenosti a vzrůstu tendencí uchýlovat se snáze ke všem radikálním formám myšlenek. Tyto slibují poměrně rychlou nápravu, zpravidla tím, že bude odstraněna určitá skupina lidí, na kterou je svalena vina za veškeré nedostatky. Touto černobílou optikou je nalezen viník, který poslouží jako obětní beránek. Po nápravě krizového stavu se má dostavit lepší budoucnost, kde bude mít zbylá vyvolená skupina všeho dostatek a nebude trpět.

Otázkou, v čem se od sebe rozebírané totalitní ideologie liší a v čem jsou si naopak podobné, se podrobně zabývám v poslední kapitole. Docházím zde k názoru, že v prostředcích, jak uchopit moc a zmobilizovat masy, si jsou velice podobné, ale jen pokud mluvíme v obecné rovině. Při bližší konkretizaci totiž používají každá svých vlastních osobitých metod. Zatímco fašismus preferoval k řízení ekonomiky spíše korporativismus, komunismus vidí jako nejefektivnější metodu centrálního plánování. Italský fašismus staví nadevšechno stát, německý nacismus zase rasu – stát mu je spíše jen možným prostředkem k dosažení dalších plánů. Komunisté považují za nepřátele dělnické třídy buržoazii, nacisté

naopak obviňují ze všeho zla na světě Židy. Fašisty řídí pevnou rukou neochvějný nejvyšší vůdce, který započne tisíciletou éru Třetí říše, komunisté mají v čele jedinou stranu, která povede zdárně revoluci až do jejího konce a nastolí tak beztřídní společnost. Biblí fašistů je *Mein Kampf*, návodem a nevyčerpatelnou studnicí moudrosti je komunistům *Manifest komunistické strany*. Všechny se ale snaží čerpat z děl předešlých myslitelů a něčím je obohatit tak, aby vybrané myšlenky splnily jejich potřebu.

Použité zdroje

Česká literatura

- Arendtová, H.: *Původ totalitarismu I-III*. Oikoymenh, Praha 1996.
- Balík, S., Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Dokořán, Praha 2004.
- Bauer, F.: *Hitlerův Můj boj očima historiků*. Univers, Praha 1994.
- Bauer, J.: *Otázka komunismu*. Futura, Praha 2006.
- Campanella, T.: *Sluneční stát*. Mladá fronta, Praha 1979.
- Čermák, V.: *Otázka demokracie – demokracie a totalitarismus*. Academia, Praha 1992.
- Dahl, R. A.: *O demokracii*. Portál, Praha 2001.
- Darwin, Ch.: *O původu člověka*. Academia, Praha 2006.
- Dvořáková, V., Kunc, J.: *O přechodech k demokracii*. Slon, Praha 1994.
- Engels, B.: *O Marxově „Kapitálu“*. Svoboda, Praha 1975.
- Gobineau, A.: *O nerovnosti lidských plemen*. Nakladatelství Orbis, Praha 1942.
- Hayek, F. A.: *Cesta do otroctví*. Barrister & Principal, Brno 2008.
- Heywood, A.: *Politické ideologie*. Vydavatelství A. Čeněk, Plzeň 2008.
- Hitler, A.: *Mein Kampf – očima dneška* (rešerše-citace-komentáře). Nakladatelství Jana Martínková, Brno 2005.
- Huntington, S. P.: *Třetí vlna – Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008.
- Chamberlain, H. S.: *Základy devatenáctého století*. Nakladatelství Dr. Ant. Hajna, Praha 1910.
- Keller, J.: *Úvod do sociologie*. Slon, Praha 2009.

- Kol. autorů a konzultantů Encyklopedického domu: *Slovník cizích slov*. Baronet, Praha 2005.
- Komenský, J. A.: *Obecná porada o nápravě věcí lidských – výběr z díla*. Soliton, Praha 2007.
- Marx, K., Engels, B.: *Manifest komunistické strany*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1988.
- Marx, K., Engels, B.: *Spisy – svazek 23, Kapitál I*. Svoboda, Praha 1986.
- More, T.: *Utopie*. Mladá fronta, Praha 1978.
- Nietzsche, F.: *Tak pravil Zarathustra*. Votobia, Olomouc 1995.
- Paxton, R. O.: *Anatomie fašismu*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007.
- Platón: *Ústava*. Svoboda, Praha 1993.
- Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřátelé I. – Uhranutí Platónem*. Oikoymenh, Praha 1994.
- Prokop, V., Lupták, M.: *Politické ideologie a teorie v dějinách*. Vysoká škola ekonomická, Praha 1998.
- Rousseau, J. J.: *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Svoboda, Praha 1949.
- Rousseau, J. J.: *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*. Vydavatelství A. Čeněk, Dobrá Voda 2002.
- Říchová, B.: *Přehled moderních politologických teorií*. Portál, Praha 2000.
- Sax, B.: *Zvířata ve Třetí říši – domácí mazlíčci, obětní beránci a holocaust*. Dokořán, Praha 2003.
- Šaradín, P.: *Historické proměny pojmu ideologie*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2001.
- Ševčík, O.: *Architektura, historie, umění – Kulturně-civilizační vývoj v Evropě od antiky do počátku 19. století*. Grada Publishing, Praha 2002.

- Talmon, J. L.: O původu totalitní demokracie – Politická teorie za Francouzské revoluce a po ní. Slon, Praha 1998.

Zahraniční literatura

- Dahl, R. A.: *On Democracy*. Yale University Press, New Haven 2000.
- Eccleshall, R.: *Political ideologies: An Introduction*. Routledge, London 2003.
- Fromm, E.: *The Working Class in Weimar Germany: A Psychological and Sociological Study*. Harvard University Press, Cambridge 1984.
- Furet, F., Nolte, E.: *Fascism and Communism*. University of Nebraska Press, Lincoln 2001.
- Hayek, F. A.: *The Road to Serfdom*. Routledge, New York 2001.
- Heywood, A.: *Political ideologies: An Introduction*. Palgrave Macmillan, New York 2007.
- Marx, K., McLellan, D.: *Capital: A new abridgement*. Oxford University Press, Oxford 1995.
- Rejai, M.: *Political ideologies: A Comparative Approach*. M. E. Sharpe, New York 1995.
- Talmon, J. L.: *The Origins of Totalitarian Democracy*. Frederick A. Praeger, New York 1960.

Časopisy

- Sokol, P.: *S Facebookem proti moci*. Reflex, 2009, č. 33
- Deyl, D.: *Marxismus RELOADED*. Pátek Lidových novin, 2009, č. 49

Internetové zdroje

- Bartoš, J.: *K základům společenskovední reflexe o státu* [online]. Global Politics: časopis pro politiku a mezinárodní vztahy. (citováno 5. 11. 2009). Dostupný z: <http://www.globalpolitics.cz/clanky/spolecenskovedni-reflexe-statu>

- Hořánková, K.: *Totalitní pokusení – stín demokracie* [online]. Internetový politologický časopis e-Polis. (citováno 5. 12. 2009), Dostupný z: <http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/111-totalitni-pokuseni-stin-demokracie.html>
- Mareš, M.: *Co dál s českým protiextremistickým právem?* [online]. iHNed.cz – online zprávy Hospodářských novin. (citováno 11. 12. 2009). Dostupný z: <http://domaci.ihned.cz/c1-23074200-miroslav-mares-co-dal-s-ceskym-protiextremistickym-pravem>
- Neier, A.: *Bushovská represe* [online]. Project Syndicate – An Association of Newspapers Around The Word. (citováno 31. 8. 2009). Dostupný z: http://www.project-syndicate.org/print_commentary/neier11/Czech
- Netolický, P.: *Malé zamyšlení nad totalitarismem* [online]. Internetový politologický časopis e-Polis. (citováno 5. 12. 2009), Dostupný z: <http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/43-male-zamysleni-nad-totalitarismem.html>
- Pospíšil, J.: *Náboženská pedagogika a cíle výchovy v Obecné poradě o nápravě věcí lidských J. A. Komenského* [online]. (citováno 23. 10. 2009). Dostupný z: http://old.paidagogos.net/16/1.html#_ftnref14